

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь—бакалавр

на тему:

**«МОЛОДІЖНА БЕЗДОМНІСТЬ СЕРЕД ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ
ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОПІКИ В УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 4-го
року навчання спеціальності
054 «Соціологія»
Швачко Валерія Вячеславівна

Керівник: Оксамитна С. М.
Професорка, докторка соціологічних наук

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК: _____
«___» _____ 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЯВИЩА БЕЗДОМНОСТІ.....	6
1.1. Концептуалізація поняття бездомності	6
1.2. Підходи до вивчення бездомності.....	8
1.3 Вимірювання бездомності в Україні та світі	12
1.4. Дослідження молодіжної бездомності.....	16
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОПІКИ В УКРАЇНІ.....	24
2.1. Інституційна опіка з погляду соціологічної перспективи.....	24
2.2. Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.	28
2.3. Зв'язок між перебуванням під інституційною опікою та бездомністю	33
РОЗДІЛ 3 БЕЗДОМНІСТЬ СЕРЕД ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОПІКИ.....	37
3.1. Методологічні аспекти дослідження	37
3.2. Дослідницькі поняття: концептуалізація	40
3.3. Передумови та особливості бездомності серед випускників закладів інституційної опіки в Україні за результатами експертних інтерв'ю.....	43
ВИСНОВКИ	58
Список використаних джерел.....	62
Додаток А. Гайд інтерв'ю для експертів, що опікуються бездомними	67
Додаток Б. Гайд інтерв'ю для експертів в галузі інституційної опіки.....	69
Додаток В. Транскрипти інтерв'ю	70

ВСТУП

Бездомність – це явище, яке наявне майже в кожному суспільстві, вивченням якого займаються дослідники в різних суспільних галузях. Проте вивчення і вимірювання бездомності це завжди про певну невизначеність, адже існує велика кількість підходів до концептуалізації цього поняття та його вимірювання, тому точну кількість бездомних у світі або в певній країні визначити практично неможливо. Якщо досліджується бездомність серед молоді, то проблематичність не зменшується, тому що крім визначення, кого саме і в яких умовах можна назвати бездомним, важливо також визначити конкретні вікові рамки «молодості». Державні статистичні служби України надають досить обмежені дані щодо кількості та характеристик бездомних в країні (16 тисяч осіб всього), (Державна служба статистики України, 2018) тому говорити про розподіл бездомних за віком та причинами набуття такого статусу досить проблематично. Тому доречною видається спроба дізнатися експертну позицію щодо актуальної ситуації в Україні.

Наразі тема молодіжної бездомності в Україні є вивченою недостатньо, даних щодо причин цього явища бракує, проте дослідження на цю тему активно проводяться, наприклад, в Канаді, Австралії, країнах Європейського Союзу, де досвід перебування у закладах інституційної опіки в дитячому та підлітковому віці фігурує як один із чинників молодіжної бездомності (Gaetz, O'Grady, Kidd, 2016) (Shelter, 2005). Дослідження такої залежності проводилися також у Сполучених Штатах і як результат було визначено, що за різними методиками від 25% до 45% вихованців системи інституційної опіки мали досвід бездомності до 26 років (National Alliance to End Homeless, 2015) (Invisible people, 2019). Проте в Україні таких даних бракує, тому наразі є досить актуально виявити, чи дійсно особливості перебування у закладах інституційної України можуть бути потенційною причиною подальшої бездомності серед молоді.

Крім цього, в українському суспільстві існують глибоко укорінені стереотипи щодо бездомних людей. Вони зазвичай поділяються на два типи: консервативні та більш ліберальні (Рябчук, 2009). Консервативна позиція апелює щодо моральних якостей індивіда, до пояснення бездомності на індивідуальному рівні, що такі особи «самі винні», «самостійно обрали таке життя», що «їм подобається так жити». Існує думка, що бездомна людина є небезпечною, злочинцем, залежною від алкоголю, ледарем і становить загрозу для суспільства. А якщо йдеться про молодих бездомних осіб, то такі упередження можуть стояти ще гостріше, адже супроводжуються абсолютним нерозумінням причин бездомності серед молоді, і питання «чому вони не йдуть працювати, хоча вони молоді, здорові» є досить поширеним.

Проте причини бездомності зазвичай можуть бути якраз структурні, а не індивідуальні. Стосовно молодіжної бездомності і розглядання інституційної опіки, як пов'язаного з бездомністю явища, то згідно з інформацією, яку надають благодійні та громадські організації, система інституційної опіки має велику кількість недоліків. Одним з головних недоліків є не виконання своєї головної функції – підготовки дітей до самостійного життя у суспільстві, адже за даними, на які посилається Кампанія «Відкриваємо двері дітям», що займається деінституціоналізацію інтернатів в Україні, очевидно, що 20% випускників інтернатів мають судимість, 14% займаються проституцією, 10% протягом двох років після випуску здійснюють самогубство, і лише 10% повністю інтегруються в суспільство (Відкриваємо двері дітям, 2016). Тоді як міжнародний благодійний фонд «Максимум» зазначає, що в Україні після виходу з інтернатних закладів, 50% підлітків скоюють злочин, 20% стають безхатченками, 15% здійснюють спробу самогубства, 1% отримують вищу освіту (Максимум, 2018). Проте питання, чому саме інституційна опіка є передумовою молодіжної бездомності, наразі детально не вивчалось, саме тому це розвідувальне дослідження є актуальним.

Мета дослідження – з’ясувати передумови та особливості молодіжної бездомності в Україні серед випускників закладів інституційної опіки.

Завдання дослідження:

- Виокремити теоретико-методологічні підходи до вивчення бездомності в Україні та світі.
- З’ясувати основні підходи до вимірювання бездомності.
- Виявити основні тенденції та результати дослідження молодіжної бездомності в Україні та світі.
- Окреслити основні риси функціонування соціально-правового захисту дітей, що перебувають у закладах опіки в Україні.
- Виявити передумови молодіжної бездомності, зокрема пов’язані з особливостями перебування дітей у закладах інституційної опіки в Україні.

Об’єкт дослідження – явище бездомності у суспільстві.

Предмет дослідження – молодіжна бездомність серед випускників закладів інституційної опіки.

Як теоретичне підґрунтя в цьому дослідженні використано ідеї Е. Дюркгейма, К. Маркса, Е. Гіденса, П. Бурдьє, Е. Гофмана. Класичні праці цих соціологів слугували теоретичною рамкою для аналізу сучасних суспільних процесів. Крім цього, задля аналізу актуальної ситуації вивчення бездомності в Україні теоретичною базою були дослідження Н. Кабаченко, І. Григи та А. Рябчук. Щодо зарубіжних вчених в аналізі інституційної опіки та бездомності, то використовувалися доробки російської дослідниці Т. Кузнєцової, англійської дослідниці Д. Кілгратс, американських дослідників П. Россі, Д. Аврамова та інших.

Дослідження ґрунтується на застосуванні якісної методології, а саме напівструктурованого експертного інтерв’ю з членами громадських, благодійних організацій та дослідників, які працюють у сфері допомоги бездомним та інституційної опіки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЯВИЩА БЕЗДОМНОСТІ

1.1. Концептуалізація поняття бездомності

Бездомність є досить проблемним явищем з боку визначення, адже існує велика кількість підходів до того, кого можна вважати бездомною людиною. В одних дослідженнях це можуть бути люди, які живуть безпосередньо на вулиці, в інших бездомною називається та людина, яка не має власного постійного житла і може проживати у притулках, недорогих місцях ночівлі або у знайомих чи родичів тощо. Тобто, одного загальноприйнятого визначення поняття «бездомність» немає. Концептуалізація варіюється в залежності від законодавчих норм різних країн або мети певного дослідження і багатьох інших аспектів.

Сучасне визначення бездомності, яке пропонує статистичний відділ ООН, ділиться на дві категорії: первинна і вторинна. Первинна бездомність (rooflessness) - ця категорія включає людей, які не мають житла або тимчасового притулку і живуть на вулицях; вторинна бездомність - ця категорія може включати осіб, які не мають власного житла та постійного місця проживання, які часто пересуваються між різними типами житла (притулками, ночівлями та іншими місцями перебування) та осіб, які зазвичай довготривало проживають у подібних помешканнях з розміщення бездомних. У цю категорію також входять особи, які проживають у приватних оселях, але у переписах зазначають, що не мають постійного житла (The Office of the High Commissioner for Human Rights, 2020).

Юридичне визначення бездомних може змінюватися залежно від країни або між різними юрисдикціями в одній країні чи регіоні. Так, наприклад, в Сполучених Штатах Америки, згідно з основним законом про допомогу бездомним Маккінні-Венто 1987 року, 1) фізична особа або сім'я вважається бездомною, якщо в неї відсутнє постійне та прийнятне місце ночівлі; 2) фізична особа або сім'я мешкає у місцях, які є публічними або приватними, не

призначеними для проживання, включаючи автомобіль, парк, покинуту будівлю, автобусний або залізничний вокзал, аеропорт або кемпінг; 3) фізична особа або сім'я, яка проживає у притулку, що знаходиться під приватним наглядом, призначеному для надання тимчасових послуг проживання (включаючи готелі та мотелі, що сплачуються федеральними, державними або місцевими бюджетами або благодійними організаціями, а також притулки та соціальне житло); (The United States Code, Office of the Law Revision Counsel, 2020).

У Великій Британії, наприклад, велике значення у юридичному визначенні бездомності має фактор умисності. Тобто, держава визнає людину бездомною лише в тому випадку, якщо вона отримала цей статус ненавмисно. Відповідно до пункту 191(1) та 196(1) Закону про житло від 1996 року, утвердженим парламентом Великобританії, людина стає бездомною навмисно, якщо вона свідомо не робить нічого або навпаки її діяльність спричинює втрату житла. Тобто, людина є бездомною, якщо відповідає таким критеріям: не має постійного місця проживання, не порушує імміграційні закони (через що має доступ до державних фондів) та особа стає бездомною ненавмисно. Існують також характеристики бездомних, які надають їм пріоритет у державній підтримці: це вагітні, сироти, неповнолітні, постраждалі від домашнього насилля, особи більш вразливі через похилий вік, люди, які страждають на психічні захворювання, люди з інвалідністю, ветерани, колишні в'язні, постраждалі через природні катастрофи (пожежі, повені і т.д.) (Legislation.gov.uk, 2020).

Щодо визначення бездомності в Україні, то згідно з Законом України “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” від 2005 року, бездомність - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання. Тоді як бездомна особа – це особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок; Тобто, безпритульна особа - повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в

парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі житлових приміщеннях, що перебувають в аварійному стані; Особливе становище мають також неповнолітні, які безпосередньо не відносяться до безпритульних, а складають окрему категорію - безпритульні діти. Це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання. (Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, 2005).

1.2. Підходи до вивчення бездомності

Починаючи з минулого століття, вивчення бездомності є однією із сфер наукових досліджень в галузі соціології, антропології, культурології та політології, які спрямовані на аналіз різних аспектів цього явища, його природи, причин, масштабів та можливих шляхів вирішення.

Стосовно вивчення бездомності в Україні, то найбільший внесок зробили такі дослідниці, як Н. Кабаченко, яка досліджувала підходи до визначення бездомності, можливості та обмеження вивчення цього явища, програми профілактики бездомності та дитячу бездомність в Україні, А. Рябчук, яка досліджувала чинники жіночої бездомності, криміналізацію бездомності та проблеми дослідження бездомності. Також, І. Грига, М. Соха та О. Давидюк.

Надія Кабаченко у статті про підходи до вивчення бідності зазначає, що часто бездомність розглядається з боку трьох основних теорій – структурної, індивідуальної та постмодерністської. Структурне пояснення бездомності базується на факторах, які безпосередньо не знаходяться під владою індивіда, тобто це низка соціальних, економічних та політичних чинників, таких як неадекватний рівень роботи систем соціального захисту та підтримки населення, безробіття, бідність, низькі заробітні плати для багатьох категорій працівників, незадовільна робота пенітенціарної системи, зміни і нестабільність в економічній та політичній системі тощо. Якщо ж звертатися до теорії індивідуального пояснення бездомності, то передбачається два варіанти.

Перший полягає в тому, що *«індивіди відповідальні за власну бездомність і тому заслуговують на засудження та звинувачення. Відповідно до цього поведінка бездомних людей стереотипно сприймається як девіантна, вони тавруються як «бродяги», «алкоголіки», «жебраки»»* (Кабаченко, Грига, 2004, с. 2). Другий ж варіант полягає в тому, що хоча причиною бездомності виступають індивідуальні характеристики індивіда, це можуть бути психічні або фізичні вади, за які він або вона не може нести відповідальність. Тут авторка загадує концепцію аномалій соціальної поведінки та розладів поведінки людини, в якій важливим аспектом є оцінка їх соціальної бажаності. Тобто, деякі аномалії оцінюються суспільством більш або менш негативно і саме небажані аномалії сприймаються більш негативно і визначаються як розлади поведінки людини. Це можуть бути такі ознаки: *«розлади процесів мислення і свідомості, непродуктивні стосунки з оточуючими, порушення емоційного благополуччя, нестабільність соціальної ідентифікації і способу дій, нездатність дотримуватися загальноприйнятих стандартів зовнішнього вигляду, одягу і гігієнічних норм»* (Кабаченко, Грига, 2004, с.2). Таким чином, з точки зору даної теорії, психічне захворювання є більшою мірою соціально культурно зумовленим явищем. Саме тому психічний статус бездомних треба оцінювати з огляду на правила і норми у суспільстві.

Ще один підхід до вивчення бездомності, про який зазначають дослідниці – постмодерністський. Його основні представники К. Гурні, П. Сомервілл, С. Уолбі звертали увагу на таку обставину, що немає чіткого і єдиного визначення у розумінні бездомності. Більшість людей сприймають дім як сукупність певних матеріальних умов життя, комфорт, приватність та безпеку. Але, якщо людина, живучи на вулиці, має все це, тоді вулиця і є її домом. Так само, якщо люди, які проживають у досить високих життєвих стандартах, але ідентифікують себе як бездомні через те, що власного постійного місця проживання вони не мають. Для цього явища є спеціальний термін – «особи без певного місця проживання». Крім цього, значна кількість людей наразі в Україні проживає у гуртожитках, і хоча вони не мешкають на вулицях або у

інших не призначених для життя місцях, свою домівку вони все ж таки не мають.

Індивідуальний підхід до вивчення бездомності історично домінував у суспільній свідомості та політиці. Проте останнім часом ситуація стала змінюватися через розвиток феміністичних, структурних теорій, але, не зважаючи на це, структурні чинники все ще залишаються недооціненні. Дослідниці вважають, що пояснювати причини поширення бездомності доцільно з точки зору економічного та соціального контексту, а не індивідуального (Кабаченко, Грига, 2004).

Для того, щоб заглибитися у витoki індивідуального підходу до визначення бездомності, варто звернутися до класиків соціологічної думки. Хоча в працях Е. Дюркгейма, М. Вебера та К. Маркса питання бездомності безпосередньо не досліджувалось, через їхнє сприйняття структури та порядку суспільства можна зробити певні висновки щодо виникнення та існування явища безпритульності. Маркс, наприклад, пояснює нерівність у суспільстві владними відносинами та суттєвим розривом між двома основними класами, тоді як Вебер зазначає, що окрім класових відмінностей, елітарності та влади існують інші чинники нерівності: соціальні та культурні – як статус, престиж та стратифікація. Ще одним способом поглянути на це питання є функціоналістичний підхід французького соціолога Еміля Дюркгейма.

Проте домінуючим поясненням виникнення бездомності з соціологічного погляду залишається конфліктологічна теорія К. Маркса. У ній стверджується, що суспільство існує в стані перманентного конфлікту через конкуренцію за дефіцитні ресурси. Соціальний порядок у соціумі підтримується завдяки владним відносинам і пануванню певних категорій населення. Якщо застосувати теорію конфлікту для пояснення бездомності, то припускається, що саме капіталістичний устрій в суспільстві є основною причиною існування в ньому явища бездомності, оскільки існують два основні антагоністичні класи – пролетаріат та буржуазія (MaryFrances Dagher, 2018). Концепція К. Маркса і Ф. Енгельса стосовно бідності та бездомності ґрунтується на критиці наявного

суспільного устрою, а саме капіталістичних відносин. В одній із глав «Капіталу» описуються типи відносного перенаселення та пояснюється принцип загального закону капіталістичного накопичення. Там само автори зауважують, що найнижчий шар відносного перенаселення має місце в сфері пауперизму (це безвихідні злидні робітничого класу, відсутність найнеобхідніших засобів існування, таких як житло та їжа.) Дане явище виникає у зв'язку з поділом суспільства на класи і посиленням міри експлуатації в умовах рабовласницького, феодального, а особливо капіталістичного способів виробництва. Сферу пауперизму складають такі категорії суспільства, як 1) працездатні; 2) сироти та діти «пауперів»; 3) непрацездатні, «босяки», а також жертви промисловості. Один з важливих висновків вчених щодо бідності та бездомності полягає в тому, що *«...чим більше суспільне багатство, функціонуючий капітал, а отже, чим більше абсолютна величина пролетаріату і продуктивна сила його праці, тим більше промислова резервна армія. Але чим більше ця резервна армія в порівнянні з активною робочою армією, тим ширше постійне перенаселення. Нарешті, чим більші шари робітничого класу і промислової резервної армії, тим більший офіційний пауперизм. Це - абсолютний, загальний закон капіталістичного накопичення»* (Маркс, Енгельс, 1960 с. 659). Передбачається, що власники засобів виробництва експлуатують своїх найманих працівників, тим самим сприяють їхньому відчуженню від самих себе, своїх основних людських потреб. Буржуазія має на меті просто накопичувати свій прибуток, а не забезпечувати працівників всім необхідним для їхнього життя. Тому, за конфліктологічною теорією, багатство в капіталістичному суспільстві – це те, що накопичується наполегливою працею, рішучістю та освітою. А бідні та бездомні сприймаються як невмотивовані, неосвічені та ті, хто самі не бажають забезпечувати собі добробут. Тобто, теорія конфліктів передбачає, що соціальні проблеми, такі як бездомність, є прямим результатом недоліків самої особистості, а не вадами суспільства (MaryFrances Dagher, 2018).

Щодо теорії Е. Дюркгейма, то вчений вважає, що нерівність є необхідною та невід'ємною частиною будь-якого суспільства для сприяння в ньому добробуту. У роботі "Про поділ суспільної праці" (1893) вчений зробив висновок, що у всіх суспільствах одні види діяльності вважаються більш важливими, ніж інші. Крім цього, всі люди в різній мірі талановиті, хтось більш обдарований, хтось менше і під час навчання ці відмінності посилюються. Дюркгейм вважав, що в процвітаючому суспільстві найталановитіші повинні виконувати найбільш важливі та високооплачувані функції. Для залучення кращих і обдарованих, суспільство повинно сприяти соціальній винагороді за їхні заслуги (Смелзер, 1998). А відповідно ті, хто менш талановиті, ті, хто виконують менш важливу роботу - заробляють менше, мають менше можливостей для забезпечення своїх потреб. Можна зробити висновок, що знову ж таки низький соціальний статус, бідність і так само бездомність спричинені особистісними характеристиками людини, а не структурними факторами.

1.3 Вимірювання бездомності в Україні та світі

Існує досить багато підходів до вимірювання кількості безпритульних. Н. Кабаченко зазначає, що одна з найбільш поширених стратегій полягає в тому, що дослідження проводяться на базі діяльності організацій, які надають різні послуги бездомним. До їх складу можуть входити центри реабілітації, притулки, місця ночівлі, банки одягу та інших потрібних речей, медичні заклади, де надається невідкладна допомога, церковні організації та інші. Але одним очевидним недоліком цього методу є те, що велика кількість бездомних можуть не користуватися жодними із зазначених послуг і, відповідно, залишаються поза увагою дослідників. Тому для уникнення таких обмежень вчені вдаються до безпосереднього пошуку бездомних у місцях, де найбільш вірогідно вони мешкають.

Цей підхід є одним із базових і називається «підрахунком одного дня» або «point-in-time count». *«Можливі два типи такого дослідження. Один із них*

передбачає, що підрахунок проводиться в тих місцях, де, як відомо, збираються бездомні. Необхідною умовою цього дослідження є попереднє вивчення ситуації та складання відповідної карти, де позначаються місця концентрації бездомних, і подальше спостереження проводиться саме там.» (Кабаченко, 2008, с. 59).

Крім цього, можливий варіант дослідження передбачає повне охоплення всіх вулиць та місць, де люди можуть спати і жити, як вокзали, промислові зони, переходи, покинуті будинки і рахують тих, кого вони ідентифікують як безпритульних. Проте цей метод потребує багато ресурсів і його не можна використовувати у великих містах. Інший підхід дозволяє дізнатися не тільки кількісну інформацію, а й демографічні дані популяції бездомних людей. Він базується на використанні методу вибірки публічних місць, яка формується за ознакою вірогідності концентрації бездомних у певних географічних місцях.

Тобто, здебільшого використовуються кількісні дослідження, які спрямовані на те, щоб дізнатися кількість безпритульних, а не з'ясувати чому люди набувають такого статусу. Це робиться для планування діяльності організацій, які надають допомогу таким людям та задля формування відповідної державної політики соціальної допомоги, а також для підвищення рівня обізнаності громадськості стосовно ситуації з бездомністю в країні. (Кабаченко, 2008). Така практика поширена у США та інших західних країнах, проте в Україні ситуація є інакшою.

Дослідниця бездомності в Україні та світі, А. Рябчук, зауважує, що у Києві, наприклад, підрахунків кількості бездомних, подібних до американських не проводили. Так, існує низка досліджень стосовно цього явища, це переважно якісні та ті, що стосуються конкретної категорії бездомних, наприклад, жінок, дітей, тих, хто скоїв правопорушення тощо. Тобто, навіть якщо статистичні дані є, вони дуже спеціалізовані і знаходяться у відомостях різних інстанцій. Ось в чому полягають основні труднощі вивчення бездомності в Україні, на думку дослідниці: *«У кримінальній міліції можна знайти дані про кількість бездомних, які вчинили злочини; про кількість зареєстрованих «осіб, які ведуть*

бродячий спосіб життя» у відділі соціального захисту про кількість бездомних, які знаходяться у нічліжках і притулках; в Управлінні у справах сім'ї та молоді - про кількість безпритульних дітей; у моргах, напевно, можна було б дізнатися, скільки осіб без постійного місця проживання помирає на вулиці, а у благодійних їдальнях - скільки бездомних приходить до них їсти. Тому можна розглядати лише окремі цифри, надані різними інституціями.» (Рябчук, 2004, с.24). Для оптимального визначення кількості бездомних у місті, Рябчук пропонує звернутися до стратегії, яку запропонував американський соціолог, дослідник бездомності в США - Петер Россі, який пропонує наступне:

- 1) Використання переписів та методики «підрахунку одного дня», тобто вуличні дослідження міста.
- 2) Консультації з експертами, які безпосередньо працюють з бездомними в певному місті і попросити їх визначити масштаби бездомності в межах їхньої діяльності.
- 3) Спробувати здійснити хоча б часткові підрахунки, тобто порахувати хоча б тих бездомних, яких легко знайти (ті, хто користуються послугами для бездомних, ті, яких видно на вулиці) або зробити спеціальну вибірку вулиць і центрів для безпритульних.
- 4) Екстраполяція з часткових підрахунків, тобто аналізуючи кількість видимих бездомних, поширити ці висновки на невидимих або, знаючи розподіл бездомних за певними демографічними характеристиками (село/місто, район проживання) вивести формулу підрахунку загальної кількості бездомних. (Рябчук, 2004)

Таким чином, з огляду на те, що бездомні – це досить важкодоступні респонденти для соціальних опитувань і вимірювань, існує багато різних методик дослідження кількості безпритульних - як кількісних (переписи населення, дослідження діяльності спеціальних організацій та місць, якими користуються досліджувані, безпосередній огляд всіх вулиць та можливих локацій), так і якісних. Вони використовуються задля ефективної роботи державних служб соціальної підтримки та громадських організацій. В Україні

кількісна інформація про бездомних сильно розпорошена з-поміж різних інституцій і, наприклад, державних досліджень кількості людей, що не мають житла, не проводилось. Найбільш оптимальний варіант вимірювання кількості безпритульних та визначення певних особливостей бездомності полягає у системності і комплексності, тому варто використовувати різні методології задля отримання повної інформації.

Актуальна ситуація з бездомністю в Україні. З огляду на зазначені вище особливості методології вимірювання бездомності, зазначити кількість таких індивідів в Україні є досить складно. Існує тенденція, що громадські, волонтерські організації, міжнародні фонди повідомляють про значно більшу кількість безпритульних в Україні, ніж офіційна державна статистика. Причиною тому є той факт, що державна статистика базується лише на одному зі способів підрахунки бездомних – врахування лише тих, хто безпосередньо звернувся по допомогу у спеціальні заклади. Так, за даними Держкомстату, чисельність осіб, яким було надано соціальні послуги в закладах для бездомних громадян у 2017 році становила 16460, тоді як у 2009 році – 17441 (Державна служба статистики України, 2018, с. 113). Крім цього, війна на Сході України значним чином вплинула на кількість безпритульних в країні: велика кількість людей втратили житло і були вимушені переїжджати, а ті хто не мав достатньо ресурсів, щоб асимілюватися в новому місці, залишалися на вулиці і без житла. Так, з 2014 року 2,7 мільйонів осіб були переміщені та понад 4 мільйони безпосередньо постраждали від бойових дій (World Bank, 2018).

Проте знайти цю офіційну статистику щодо кількості бездомних досить проблематично, відповідальні за це міністерства не публікують свої дані, не надають звіти. Можна знайти релевантну інформацію у публічній сфері, а саме у засобах масової інформації. На новинних, журналістських платформах зустрічаються репортажі, інтерв'ю, розслідування щодо кількості бездомних в Україні. Наприклад, Укрінформ повідомляє про позицію керівниці Управління у справах людей похилого віку та соціальних послуг Міністерства соціальної політики – Оксани Сулими. Держслужбовиця зазначає, що, не зважаючи на

численні соціологічні дослідження, за якими в Україні близько 100 тисяч бездомних, за їхніми підрахунками бездомних наразі точно є 16 тисяч осіб (Укрінформ, 2016). Kyiv Post натомість повідомляє, що до центрів соціальної допомоги звернулися близько 26 тисяч осіб, хоча також посиляються на певну експертну думку, що насправді в Україні десь 200 тисяч людей без житла (Kyiv Post, 2016).

Фонди міжнародного розвитку, які працюють в Україні, здебільшого займаються дитячої бездомністю та «дітьми вулиці». Наприклад, за підрахунками Дитячого фонду ООН у 2008 році, в залежності від використаної методології, кількість бездомних дітей варіюється від 0.04% до 3.61% від усього населення віком менше 18 років (Garrett, 2012).

Також часто можна знайти інформацію про кількість бездомних, але досить застарілу. Наприклад, дослідження фонду «Розвиток України», у 2007 році визначила кількість осіб без визначеного місця проживання, яка складає 800–900 тисяч осіб, в Києві - 10–30 тисяч. Або ж за даними міськдержадміністрацій за 2009 рік в Україні налічується близько 20 тисяч бездомних. А якщо звернутися до статистики Міністерства внутрішніх справ, то за 2002 рік було зареєстровано понад 23 тисячі дорослих і 129 тисяч дітей, які ведуть бродячий спосіб життя (Інститут економіки за прогнозування НАН України, 2010).

Тобто, кількісні характеристики популяції бездомних в Україні є неповними в силу використання обмеженої методології, або застарілими, або демонструють дані лише про певні соціальні категорії. Але, навіть з таких даних видно, що проблема бездомності існує і потребує більш детального вивчення.

1.4. Дослідження молодіжної бездомності

Молодіжна бездомність – це явище, задля подолання якого проводяться багато досліджень по всьому світу. В той же час саме поняття і особливості

бездомності серед молоді можуть сильно варіюватися залежно від років проведення дослідження, країни та інших аспектів. Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, Велика Британія та країни Європейського Союзу мають велику кількість як державних так і громадських ініціатив з подолання молодіжної бездомності. В цьому підрозділі розглянуті дослідження з цих країн та важливі знахідки стосовно особливостей та причин бездомності серед молоді, а також порівняння з наявними в Україні дослідженнями.

Якщо починати з визначення молодіжної бездомності, то це досить неоднозначне поняття, що значно ускладнює крос-культурні дослідження. Англійська дослідниця бездомності у Європі Дебора Кілгарс у статті «Молодіжна бездомність» зазначає, що одне з перших досліджень бездомності серед молоді було проведено у 1998 році Європейською обсерваторією з питань бездомності (European Observatory on Homelessness) на базі FEANTSA – мережі громадських організацій, які фокусується виключно на бездомності на європейському рівні та отримують фінансову підтримку від Європейської комісії. У цьому дослідженні молодіжна бездомність визначається як результат невдалого переходу до зрілості (adulthood). Тобто, молодій людині не вдалося успішно забезпечити себе житлом, працевлаштуванням, особливо у тих випадках, коли людина була вимушена рано покинути батьківський дім чи заклад опіки.

У книжці 1998 року Драгана Аврамова – «Молодіжна бездомність у Європейському Союзі», автор не намагався надати одне єдине визначення бездомності серед молоді, скоріше розглядав окремі ситуації в різних країнах Європи. Так, стало зрозуміло, що у дослідженнях молодіжної бездомності в різних країнах йшлося про дітей і молодих людей різного віку. У Німеччині та Австрії досліджували бездомність, яка зачіпала дітей у віці від 14 до 18 років, а також молодих людей у віці від 18 до 25 чи 27 років. В інших країнах віковий діапазон сягав 30 і більше років (наприклад, в Італії та Греції). Різні вікові діапазони, відображали різні рамки соціальної політики, що діють по всій Європі. Це також відображає специфічні культурні норми, зокрема, той факт,

що молодь з південної Європи виходить з-під батьківської опіки в більш пізньому віці, ніж у північній Європі. Крім цього, одним із висновків до якого дійшла Дебора Кілгарс, яка аналізувала особливості бездомності серед молоді в двохтисячних роках, що високої поширеності набула прихована бездомність, яка полягає у відсутності постійного місця проживання, натомість молоді люди можуть тимчасово проживати у друзів, знайомих, родичів (Quilgars, 2010).

Що стосується сучасних досліджень, наприклад, у 2017 році Mission Australia (австралійська християнська благодійна організація) провела щорічне дослідження молоді, де взяли участь 24055 дітей та молодих людей у віці від 15 до 19 років. Основні знахідки цього дослідження полягають у наступному: за переписом населення Австралії у 2016 р., понад 43 500 дітей та молоді є бездомними, майже чверть бездомного населення Австралії – це діти та молодь у віці від 12 до 24 років, ще 14% (15 872) - діти до 12 років, хоча з досвіду діяльності організації зазначається, що реальність набагато гірша, оскільки дуже поширеною є «прихована бездомність», яка не враховується в офіційній статистиці. Прихована бездомність особливо характерна для сімей, дітей та молоді, вона збільшує ймовірність того, що вони не зможуть змінити свій статут «бездомності», якщо вчасно не отримують підтримки. Важливо, що ті, хто переживає приховану бездомність, часто не ідентифікують себе як бездомних. Тобто, вони залишаються прихованими не лише від статистики щодо бездомності, але й від системи соціальної допомоги, тому, незважаючи на неадекватні житлові умови, вони не мають доступу до необхідних служб підтримки або послуг.

І хоча бездомність може бути дестабілізуючим та травматичним досвідом для кожного, хто її переживає, її вплив на дітей та молодь, розвиток яких ще триває, може бути особливо руйнівним. Було встановлено, що молоді бездомні мають набагато гірше фізичне та психічне здоров'я, ніж їхні однолітки. Серед них спостерігається помітно більша частота повідомлень про спробу самогубства. Вони також мають більшу ймовірність раннього виключення зі

школи, а також вищий рівень безробіття, ніж інші люди у їхньому віці, які не мали досвіду бездомності.

Було виявлено, що 1 з 6 молодих людей – а це близько 15%, повідомляючи повідомляла про будь-який досвід бездомності у своєму житті, як проживання без фіксованої адреси, перебування у притулку чи тимчасовому житлі або проживання у друзів чи родичів тривалий час (couch surfing). Серед тих, хто повідомив, що мав досвід такого couch surfing, зазначали, що це був не поодинокий випадок, лише один з п'яти (19,8%) зазначали про те, що це траплялося лише один раз. Важливо, що майже кожен п'ятий із тих, хто мав досвід couch surfing (19,5%), повідомив, що вперше мав такий досвід у віці менше 12 років. Крім цього, молодь, що мала досвід бездомності володіє певними відмінними від своїх однолітків, які не переживали бездомність, характеристиками. Наприклад, мали більше переїздів з місця на місце, частіше мали відчуття, що після закінчення школи існуватимуть перешкоди для досягнення цілей у навчанні/роботі (70,3% порівняно з 47,3%), надавали більшу цінність отриманню роботи, схильні оцінювати своє життя як менш щасливе, їхні відповіді також часто відповідають критеріям наявності психічних розладів (48% проти 19% у однолітків, що не мали досвіду бездомності). Також, виявлено окремі чинники, які пов'язані з молодіжною бездомністю і це – поширеність випадків домашнього насилля та зavelика репрезентація корінного населення Австралії серед бездомних. Зазначається, що більше половини (56%) обстеженої бездомної молоді були змушені покинути дім через насилля з боку батьків чи опікунів. А також поширеність безпритульності серед населення аборигенів островів Торресської протоки пояснюється соціально-економічними негараздами та сильним дефіцитом адекватного житла у віддалених місцях Австралії, тривалою історією відчуження (Mission Australia, 2017).

Інше дослідження під назвою «Without a home» було проведене Канадською обсерваторією з питань бездомності у 2016 році і це було перше загальноканадське дослідження молодіжної бездомності. Вибірка становила 1010 респондентів з 47 різних громад у 10 провінціях. Наступні ключові

висновки були виокремлені з цього дослідження: бездомна молодь (у віці 13-24 років) становлять приблизно 20% всієї популяції бездомних в Канаді. Протягом року від 35 000 до 400 000 молодих людей, перебувають у становищі бездомності, а кожну ніч – між 6 000–7 000 людей. Щодо самоідентифікації, то 58% опитаних визначили себе чоловіками, тоді як 36% жінками, 29,5% мали ЛГБТК ідентичність, 30% назвали себе корінним населенням Канади, 10% були не канадійцями.

Крім цього, були виявлені певні особливості молодіжної бездомності в Канаді. По-перше, це аспект, пов'язаний із раннім досвідом бездомності, 40% опитаних зазначили, що перший досвід бездомності вони отримали у віці меншому за 16 років. По-друге, це нестабільність наявності житла протягом життя, 76% мали неодноразовий досвід бездомності. Далі, це залучення у інституційну систему опіки, великий відсоток (58%) безпритульної молоді мали досвід перебування у закладах опіки і служб захисту дітей, часто починаючи з раннього віку. 63% пережили психологічну травму у дитинстві та насилля в сім'ї, 51% страждали від домашнього фізичного насилля. Наступний аспект, це труднощі в школі, 83% опитаних страждали від знущань у школі, 50% зазначали, що мали проблеми з навчанням. Також, за результатами дослідження були виявлені основні проблеми молодіжної бездомності, як постійна нестабільність житла, погане харчування, проблеми з психічним здоров'ям, незначна участь в навчальному процесі, безробіття та високий рівень віктимізації (Gaetz, O'Grady, Kidd, 2016).

Англійська громадська організація “Shelter” займається подоланням кризи відсутності стабільного та задовільного житла у Великій Британії. В аналітичному звіті, опублікованому цією організацією, розглядаються особливості молодіжної бездомності в Англії. В цілому, висновки є схожими із зазначеними вище дослідженнями, проте там робиться акцент на чинниках бездомності серед молоді. Зазначається, що хоча причини того, що молодь стає бездомною у кожної людини різні, є загальні особливості. Наприклад, чинники, які пов'язані з сім'єю, громадою та окремими особами, та інші більш

структурні, пов'язані з економікою, законодавством, соціальними тенденціями та державною системою гарантій житла. І, що бездомність, ймовірно, спричинена поєднанням як структурних, так і особистісних факторів. До структурних віднесли безробіття, низький рівень мінімальної заробітної плати, недоліки системи соціального захисту населення. Щодо індивідуальних аспектів, то одна з причин – це втеча з дома, яка може бути як примусовою (через конфлікти) та більш позитивною, як вступ до університету, нова робота або бажання створити власну сім'ю. По-друге, це сімейні конфлікти, які можуть проявлятися у різних формах.

Також в дослідженні зазначається про групи ризику молодіжної бездомності. В першу чергу, це випускники закладів інституційної опіки. Близько 8 500 дітей від 16 до 18 років залишають заклади опіку щороку. Їм доводиться вчитися жити самотійно в досить молодому віці. Існує ціла низка причин, які роблять цих людей більш вразливими до бездомності. Діти часто потрапляють в систему опіки внаслідок негараздів у сім'ї. Деякі діти зазнавали фізичного, сексуального чи емоційного насильства чи зневаги. З цієї причини вихованцям таких закладів часто не вистачає емоційної та практичної підтримки близьких, на яких можна покластися. Навіть якщо наявний високий рівень підтримки соціальними службами після випуску, ймовірно, що цей догляд буде обмежений у довгостроковій перспективі. Дослідження показали, що до 20 відсотків тих, хто перебуває під опікою, відчувають безпритульність протягом двох років після випуску. Серед людей, які сплять на вулиці, близько третини мали досвід перебування у закладах опіки в дитинстві. Випускники опіки мають нижчий рівень освіти у школі або беруть меншу участь у подальшій освіті. Рівень безробіття серед випускників закладів опіки є вищим.

Наступна група ризику – це втікачі з дому. Зазначається, що 77 тисяч дітей і молодих людей покидають свій дім кожного року. Далі, це досвід правопорушень. Дослідження показують, що причетність до системи кримінального правосуддя може призвести до житлових проблем молоді у

майбутньому. Ще одна група ризику - це етнічні меншини, біженці та молодь із сільської місцевості (Shelter, 2005)⁷

Щодо подібних досліджень в Україні, зважаючи на той факт, що бездомність ґрунтовно не вивчалась на державному рівні, а інформація, яка наявна у службах статистики базується на звертаннях до сервісів допомоги бездомним, розподіл за віком там не передбачається. Щодо праць індивідуальних дослідників та організацій, є очевидним той факт, що питання молодіжної бездомності в Україні недостатньо вивчене, адже знайти такі дослідження у відкритому доступі, якщо вони і є, досить складно. Тому робити висновки про актуальну ситуацію з бездомністю серед молоді в Україні проблематично.

Отже, бездомність - це явище, яке існувало завжди у більшості суспільствах і на різних етапах його розвитку. Воно не є однозначним, адже визначення суттєво варіюються залежно від підходів, країн та часу. Проте, зазвичай, бездомною людиною вважається та у якої відсутнє будь-яке житло, призначене та придатне для проживання.

Бездомність - це досить складне явище щодо вимірювання, тому існує досить велика кількість підходів до його вивчення та вимірювання. Наразі існують три основні підходи до вивчення бездомності – це індивідуальний, структурний та постмодерністський. Донині індивідуальний підхід був домінуючим у соціальних теоріях, проте сучасні дослідники вважають, що використовуючи структурний підхід можна дійсно пояснити причини поширення і виникнення бездомності. А щодо вимірювання кількості бездомних, то так як бездомні – це досить важкодоступні респонденти для соціальних опитувань і вимірювань, існує багато різних методик дослідження кількості безпритульних - як кількісних, так і якісних. В Україні кількісна інформація про бездомних сильно розпорошена з-поміж різних інституцій і спеціальних, наприклад, загальнонаціональних досліджень кількості людей, що не мають житла, не проводилось. Найбільш оптимальний варіант вимірювання кількості безпритульних та визначення певних особливостей бездомності

полягає у системності і комплексності, тому варто використовувати різні методології задля отримання повної інформації.

Актуальна ситуація з бездомністю в Україні не є однозначною, адже є проблеми у кількісному вимірі: за різними методиками вимірювання популяція бездомних сягає від 16 тисяч до мільйонів осіб. Проблема у вимірюванні полягає в тому, що офіційні державні статистичні служби використовують лише один підхід до підрахунку таких індивідів – за кількістю тих, хто безпосередньо звернувся по допомогу у спеціальні заклади. Тому держава не оцінює бездомність в повній і мірі, через що способи подолання є відповідними.

Щодо ситуації з молодіжною бездомністю, то переважно у західних країнах дослідження цього явища почалося ще у минулому столітті і активно тримає донині. Існує велика кількість як державних, так і громадських ініціатив з вивчення і подолання бездомності серед молоді. Ці дослідження демонструють важливі особливості цього явища, причини, наслідки, групи ризику та шляхи вирішення цієї проблеми. Проте в Україні це питання є недостатньо вивченим і наразі бракує систематизованої інформації щодо молодіжної бездомності, адже якщо певні дані існують, вони сильно розпорошені поміж різних державних установ.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУВАННЯ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОПІКИ В УКРАЇНІ

2.1. Інституційна опіка з погляду соціологічної перспективи

В цьому дослідженні під інституційною опікою мається на увазі сукупність установ, в яких перебувають (навчаються і/або виховуються) діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, а також установи соціального обслуговування населення (дитячі будинки-інтернати для дітей з інвалідністю, соціальні притулки) та установи системи охорони здоров'я (будинки дитини) та інші заклади (Манохіна, 2012).

Заклади інституційної опіки характеризуються особливими умовами перебування і виховання в них, які є відмінними від життя дітей у сімейному середовищі. Це стосується як матеріальних речей, так і соціальних навичок та особливостей розвитку дитини. А також це стосується їхніх життєвих шансів. Ентоні Гідденс зазначає, що це шанси індивіда, які дозволяють йому брати участь у суспільному виробництві економічних і культурних благ в будь-якому соціумі. Тоді як, за Дарендорфом, сенс суспільного розвитку полягає в розширенні життєвих шансів, для нього - це встановлені соціальною структурою, можливості індивідуального розвитку. Тобто, життєві шанси можна визначити як шанси для здійснення життєвих цілей, які в суспільстві сприймаються як значущі. Проте, випускники закладів інституційної опіки – це особлива категорія в суспільстві, яка наразі вважається «групою ризику», а зазвичай життєві шанси у "груп ризику" є дуже низькими (Giddens, 1991 як цит. у Кузнєцовой, 2001).

Досить важливим поняттям у рамках цієї концепції є ідентичність, адже саме вона забезпечує індивіду сприйняття в соціальному просторі та соціальних групах, саме вона забезпечує соціальну активність та є необхідною для подолання конфліктних ситуацій та власних криз. Як зазначає російська дослідниця Т. Кузнєцова, *«ідентичність - це передумова для орієнтації*

індивіда в складному суспільстві і збереження свого "Я" щодо численних вимог соціального середовища. Там, де ідентичність зруйнована, людина особливо вразлива в психологічній стабільності: розвиваються патології і, тим самим, здатність діяти в соціальних ситуаціях порушується. Тут і закладається конфліктний потенціал "груп ризику", тобто можна сказати, що руйнування ідентичності - передумова конфліктності» (Кузнецова, 2001, с. 3).

Так як вихованці дитячих будинків постійно знаходяться у закритому колективі, там розвивається особливий соціально-психологічний клімат. Коли з цього замкнутого колективу діти потрапляють у відкрите середовище, в них можуть виникати конфлікти, певні бар'єри. Наразі адаптація випускників інституційної опіки є досить гострою проблемою, тому що існуюча система соціальної допомоги не сприяє повноцінній соціалізації індивідів в ній. Зазвичай держава ставиться до вихованців закладів опіки не як до майбутніх повноцінних суб'єктів соціальних відносин, а радше як до об'єктів соціального захисту. Як результат виникає велика кількість негативних наслідків, як в особистісний так і громадській сфері: низький рівень прагнень, агресивність, відчуженість, неадекватна самооцінка, тривожність, невміння самостійно діяти, нестача критичного мислення, проблеми у спілкуванні і так далі. Велика кількість випускників дитячих будинків не можуть успішно адаптуватися в житті. Вони зазнають великих труднощів з працевлаштуванням, отриманням житла, спілкуванням з дорослими, облаштуванням свого побуту, відстоюванням своїх юридичних прав та інше (Кузнецова, 2001).

Можна також розглядати особливості досвіду та ресурсів вихованців закладів опіки з огляду теорії капіталів П'єра Бурдьє, який вважав, що сукупність всіх соціальних відносин є розподілом різних видів ресурсів, а такі ресурси він називає капіталом і виділяє чотири основні типи: символічний, економічний, культурний та соціальний. Якщо розглядати економічний капітал, а це всі економічні матеріальні ресурси індивіда – як майно, так і доходи безпосередньо, то розуміємо, що такий капітал у дітей-сиріт або тих, хто позбавлений батьківського піклування, на досить низькому рівні або відсутній

взагалі, тому що все, що індивід має виходячи з-під інституційної опіки – це те, що їй або йому гарантує держава. Проте в Україні це досить незначні матеріальні ресурси, як пенсії та інша соціальна допомога, на яку досить складно забезпечити себе всім необхідним. Далі, якщо розглядати культурний капітал, який за визначенням Бурдьє може бути представлений у трьох формах: в об'єктивованій, тобто у конкретних предметах, в інституціолізованій формі, наприклад, у вигляді дипломів, освітніх кваліфікацій та вчених звань та в інкорпорованій формі, яку ми зазвичай називаємо вихованням або культурою, і яка включає в себе наші цінності, норми, переконання, інтереси та звички (габітус). Щодо освіти та здобутих кваліфікацій випускників закладів соціальної опіки, то переважна більшість з тих, хто вирішує продовжувати навчання після здобуття середньої освіти, вступає до професійно-технічних навчальних закладів. Не заперечуючи важливість та необхідність спеціалістів з професійно-технічних галузей, все ж таки цей вид зайнятості передбачає невелику можливість висхідної вертикальної мобільності. Так у 2010 році з усіх тих, хто вийшов з-під опіки держави 30% вступили до ПТНЗ, 6% до вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації, близько 1% одразу пішли працювати, інформація про 60% інших випускників невідома (Рябцева, 2012). Тобто, можна припустити, що освітні кваліфікації є на досить низькому рівні.

Щодо культури і виховання, за дослідженням Кузнецової у таких дітей є серйозні проблеми з соціальною адаптацією та соціалізацією через низку причин, наприклад, велика кількість дітей в групах і, як наслідок, неможливість для вихователя приділяти кожній дитині достатньо уваги; переміщення дитини з однієї установи до іншої не сприяє розвитку міцних емоційних зв'язків у дітей, не формує "відчуття дому"; жорстка регламентація діяльності дітей і персоналу, акцент на дисциплінарні моменти, результатом чого є деформоване уявлення про життя, що ускладнює соціальну адаптацію згодом та інші чинники (Кузнецова, 2001). Отже, культурний капітал також не є на високому рівні.

І щодо соціального капіталу, а це всі соціальні зв'язки та контакти індивіда, тобто сукупність реальних або потенційних ресурсів - всіх видів капіталу, пов'язаних з приналежністю до групи та залученістю в стійку мережу соціальних зв'язків. Так як вже було зазначено, індивіди, що знаходяться під держаною опікою мають дуже обмежене і замкнуте коло спілкування, відповідно незначну соціальну мережу і практичну відсутність соціальних зв'язків поза межами інституції в якій вони перебувають, що означає менші можливості конвертувати соціальний капітал у будь-який інший. (Бурдье, 2005)

Коли індивід має незначний соціальний, економічний, культурний капітал це негативним чином впливає на його або її символічний капітал, який найчастіше представлений у вигляді статусу, престижу, репутації. Тобто, всі ці фактори, які характерні для досвіду, ресурсів і капіталів вихованців інституційної опіки впливають на їхню нормальну адаптацію у суспільстві - посилюється соціальна депривація, знижується рівень готовності вихованців до вступу в самостійне життя, випускники не отримують навички самостійного життя, погано орієнтуються в найпростіших побутових ситуаціях, не вміють вирішувати повсякденні проблеми. А це означає, що дитячі будинки та інші подібні установи не виконують основної своєї функції - адаптації дітей до реального життя (Кузнецова, 2001).

Крім цього, розглядаючи особливості перебування у закладах інституційної опіки можна згадати теорію тотальних інституцій Ірвіна Гофмана, де тотальні інституції – це місця перебування великої кількості людей, які мають дуже обмежені контакти із середовищем поза інституцією, де розпорядок життя індивіда є жорстко регламентованим та врегульованим, де є чітко визначені соціальні ролі. До того ж, соціолог зазначає, що на відміну від сучасного суспільства, де людина зазвичай працює, відпочиває, спить в різних місцях з різними партнерами і не підкорюється певній всеохоплюючій раціональній схемі, центральною характеристикою тотальних інституцій є як раз руйнування бар'єрів, які зазвичай поділяють ці три сфери життя. Також кожна фаза щоденної діяльності членів групи протікає в тісній компанії інших,

які спільно виконують одну і ту ж діяльність, і до яких відносяться однаково, незважаючи на індивідуальні відмінності та потреби кожної людини. Тотальні інституції можуть бути різних типів, в залежності від їхнього призначення, до них Гофман відносив психіатричні лікарні, місця позбавлення волі, робітничі табори, колонії, монастирі та духовні школи, а також школи-інтернати. І якщо розглядати заклади опіки, то вони дійсно відповідають характеристикам тотальних інституцій, адже контакти вихованців із зовнішнім світом сильно обмежені, вони мають точний розпорядок дня, який не можна ігнорувати, індивідуальність дитини нівелюється, до всіх ставляться однаково, дитина змушена постійно перебувати в одному й тому ж оточенні, тобто все її життя постійно регулюється іншими, вона немає можливості самостійно керувати своїм життям (Гофман, 2019).

2.2. Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ситуація з інституційною опікою в Україні з погляду статистичних вимірювань є дещо кращою, ніж вимірювання бездомності. Державна служба статистики надає досить конкретну інформацію про становище дітей-сиріт. Наприклад, загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на кінець 2017 року становила 70240, в той час як у 2005 році таких дітей було 97 тисяч.

Також наявна статистика по різновидах закладів інституційної опіки та кількості дітей в них. (Табл. 1.1) Хоча з цієї статистики видно, що кількість дітей, якими опікується держава (враховуючи тих, хто перебуває в дитячих будинках сімейного типу (6809 осіб), у прийомних сім'ях (6880 осіб) та центрах соціально-психологічної реабілітації (8387 осіб)) становить близько 40 тисяч. Тоді як кількість всіх дітей, позбавлених батьківського піклування, за даними Держстату – 70 тисяч, тобто 40% дітей не залучені до інституційної державної опіки. (Державна служба статистики України, 2018)

Таблиця 2.1. Розподіл дітей-сиріт по закладах соціального захисту дітей за 2017 рік в Україні

	кількість закладів (од)	в них дітей (осіб)
Школи-інтернати	9	754
Дитячі будинки системи МОН	34	1442
Будинки дитини системи МОЗ	40	2675
Будинки-інтернати системи Мінсоцполітики	48	5692
Притулки для дітей	8	1122

Щодо соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то як зазначає Манохіна І. В., основним нормативним документом, що регулює діяльність органів опіки та піклування в Україні є Конституція України, яка гарантує ключові права і свободи громадянам, у тому числі й дітям. Основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування визначені Цивільним та Сімейним кодексами України та багатьма законами, наприклад законом «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року. Якщо говорити про державну політику у сфері адаптації випускників закладів інституційної опіки, то стаття 25 Закону України «Про охорону дитинства» визначає умови соціального захисту дітей-сиріт, гарантує право на житло, якщо дитину передано до навчально-виховного закладу, у випадку відсутності житла гарантується право на першочергове його отримання. Держава також гарантує надання матеріальної допомоги дітям-сиротам, які перебувають під опікою, в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт після закінчення навчання. Також зазначається,

що ключовими завданнями функціонування інституційної опіки є підготовка вихованців до самостійного життя у суспільстві, що передбачає організацію власного побуту, дозвілля, вибору професії, отримання навичок спілкування та інші важливі для незалежного існування навички. Проте, як зазначає дослідниця Манохіна, більшість сучасних випускників інтернатних закладів є не підготовленими до умов життя у суспільстві та особливо ускладнює ситуацію відсутність досвіду у практичному вирішенні різних проблем, нерозуміння та невміння відстоювати свої права, незнання законів тощо (Манохіна, 2012).

Крім цього законодавство у галузі соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, часто носить лише декларативний характер, адже відсутні конкретні механізми надання пільг та допомоги. Наприклад, якщо мова йде про працевлаштування, то передбачається, що *«місцеві держадміністрації мають визначати перелік постійних і тимчасових громадських робіт, передбачених для працевлаштування дітей-сиріт. Крім того, ці ж органи здійснюють бронювання робочих місць для першочергового працевлаштування сиріт. Відповідальність за працевлаштування дітей, які перебувають у спеціальних закладах, несуть органи праці та соціальної політики, а також керівники закладів...»* Також декларується житлове забезпечення до досягнення повноліття та після, стандарт щодо забезпечення компенсацій роботодавцю, який надає перше робоче місце, стандарт щодо разової грошової допомоги по досягненні повноліття, щомісячної грошової допомоги під час навчання до досягнення 23 років, стандарт медичного обслуговування, соціального страхування та багато інших речей, які гарантуються. Проте проблема в тому, що зміст та порядок застосування цих гарантій не розкриті належним чином: невизначений механізм та порядок бронювання робочих місць, виплати компенсацій роботодавцям або положення про позачергове надання житла також є недостатньо розкритим (Манохіна, 2012, с. 75).

Варто більш детально розглянути ситуацію із забезпеченням житлом випускників закладів інституційної опіки. Законом України «Про

забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а саме статтею 33, гарантується, що *«Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли 16 років, у разі відсутності в таких дітей житла мають право зараховуватися на квартирний облік та соціальний квартирний облік за місцем їх походження або проживання до встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу... Після досягнення 18 років такі діти протягом місяця забезпечуються соціальним житлом до надання їм благоустроєного житлового приміщення для постійного проживання»* (Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 2005). Державна статистика дає змогу прослідкувати ситуацію із наданням постійного житла для випускників закладів інституційної опіки. Так, за даними Держаної служби статистики, у 2017 році було 8646 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які досягли повноліття, зазначається, що з них 5492 мають власне житло у придатному для життя стані. Близько 3 тисяч перебували на квартирному обліку у 2017 році (Державна служба статистики України, 2018). І кожен рік, відповідно, досить значна кількість молодих людей починає самостійне життя без власного житла, працевлаштування та соціальних зв'язків. Але можна зробити припущення, що і ці дані не є повними. Так, наприклад, за даними Державної аудиторської служби тільки у Донецькій області у 2017 році 1480 дітей перебувало на квартирному обліку і (за цей же рік було надано 185 одиниць житла - 12,5% від потреби), що складає вже половину зазначених Держстатом кількості дітей-сиріт в черзі на житло (Державна аудиторська служба України, 2018).

Для того, щоб з'ясувати причини такого недотримання законодавства України із наданням соціальних гарантій дітям, позбавлених батьківського піклування, варто розглянути ключові процеси, які відбувалися останнім часом у цій сфері. По-перше, у 2017–2018 роках Кабінетом Міністрів України з ініціативи Міністерства соціальної політики, прийнято низку нормативно-

правових актів з питань реалізації конституційних прав дітей-сиріт на житло. Далі, видатки на зазначені цілі, на основі принципу субсидіарності, було передано на виконання місцевому самоврядуванню. Проте держава у 2015–2016 роках не забезпечила передачі місцевому самоврядуванню необхідних фінансових ресурсів. І лише в другій половині 2017 року ініційовано надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування. У цей же період прийнято Указ Президента України від 12.01.2018 «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа» і затверджено Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Таким чином, у 2018 році було вперше забезпечено спрямування коштів субвенції на придбання житла, яке одразу оформляється у власність особам із числа дітей-сиріт.

Але водночас Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» не передбачено спрямування субвенції на будівництво/придбання житла для дітей, позбавлених батьківського піклування, що порушує їхнє право на житло. Таким чином, Міністерство соціальної політики України, низка державних обласних адміністрацій та органи місцевого самоврядування не змогли забезпечити належне управління коштами субвенції, виділеної місцевим бюджетам у 2017 і 2018 роках у загальній сумі 795,4 млн гривень.

Ці дані були надані Рахунковою палатою України, яка проводила аудит ефективності використання коштів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на придбання житла для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Як результат було встановлено, що наявний факт неефективного використання субвенції у розмірі – 51,5 млн гривень. Використано було лише 16% коштів, неефективно – майже 68%. Це свідчить про низький рівень управління коштами субвенції і неналежну фінансову дисципліну при освоєнні її коштів на місцях. При цьому в діях 14 посадових осіб вбачаються ознаки корупційних правопорушень.

Головна причина такого явище – це прогалина в законодавстві (тобто, жодним нормативно-правовим актом не встановлено механізм за куповування і пошуку вільних житлових приміщень), що призводить до істотних ризиків зловживань службовим становищем, неналежного використання коштів держбюджету з боку посадових осіб, тобто корупції, що призводить до того, що значна кількість дітей, якими опікується держава, не отримують житло (Рахункова палата, 2018).

Проте, з серпня 2019 року стосовно цього питання були впровадженні деякі зміни: уряд оновив умови та порядок надання субвенції на житло дітям-сиротам. Тепер механізм за куповування житлових приміщень став більш прозорим: органи місцевого самоврядування самостійно визначають розпорядника коштів субвенції і визначають конкретні структурні підрозділи з питань як будівництва, так і соціального захисту. Але прослідкувати, наскільки ці зміни будуть ефективними у цьому році, поки що не має можливості.

2.3. Зв'язок між перебуванням під інституційного опікою та бездомністю

У Сполучених Штатах Америки вся система інституційної опіки називається Foster Care System і представляє собою як інститут прийомних сімей, так і державні заклади, і групові дитячі будинки, і реабілітаційні заклади та інші типи соціальної підтримки дітей-сиріт або тих дітей, чиї батьки були позбавлені батьківських прав.

В 1995 році в журналі American Journal of Public Health була опублікована стаття, в якій вивчали фактори ризику у дитинстві серед дорослих бездомних. Вибірка складала 1563 дорослих бездомних осіб. Фактори ризику також розподілялися за расою, віком та статтю. Більшість респондентів мали різні проблеми у дитинстві: бідність, особисті та сімейні проблеми, насильство та перебування у foster care system. Виявилось, що 50% осіб у певний період свого дитинства проживали без батьків, 25% мали досвід перебування у закладах соціальної опіки. І як висновок було продемонстровано, що проблеми з якими

зіштовхнулися бездомні люди вже дорослими, мають дуже чіткі аналоги в дитинстві (Koegel, Melamid, Burnam, 1995).

До цього у 1990 році було проведено дослідження менш масштабне, але все ж воно демонструє особливу тенденцію. Було опитано 74 безпритульних і виявлено, що ті, ким раніше опікувалась система інституційної опіки представлені в чотири рази частіше серед безпритульних, ніж серед загальної популяції, і це, на думку дослідників, свідчить, що це дійсно група високого ризику можливої дисфункції дорослих. Проте, ці дані не вказували на те, що безпритульні, які перебувають у системі прийомної допомоги відчують більше труднощів у соціальному чи психічному функціонуванні, ніж інші безпритульні. Але, це дослідження має суттєві обмеження, оскільки ця кореляційна модель не забезпечує контролю над відповідними змінними, тобто не можна сказати, що прийомне виховання є прямим чинником бездомності. Імовірно, що діти, які раніше перебували у системі прийомної допомоги, стають безпритульними через те, що є представниками найнижчих соціально-економічних групи, які часто перебувають у цій системі. І тому необхідні подальші дослідження на цю тему (Mangine, Royse, Wiehe, Nietzel, 1990).

Однак в США вже давно прослідкували наявність зв'язку між перебуванням під системою опіки та бездомністю серед молоді. Адже у більшості штатів вік, коли особа стає «дорослою» і має «вийти» із foster care system складає 18 років. І щороку таких молодих людей більше 20 тисяч. Це означає, що вони повинні навчитися задовольняти власні потреби, оскільки держава більше не буде забезпечувати їх. Така молодь взагалі рідко має ресурси та підтримку і повинні самостійно знайти та бути взмозі підтримувати житло, роботу та керувати власними фінансами. Тобто, щороку понад 20 000 молодих людей повинні швидко стати дорослими. Більшість з яких не є повністю готовими та пристосованими до самостійного життя, вони знаходяться у нестабільній ситуації та є досить вразливими до бездомності, ще й у поєднанні з іншими факторами ризику.

Дослідники з Державного департаменту соціальних та медичних служб Вашингтона опублікували звіт, де розглядалися 1213 молодих людей віком старше 17 років, які «вийшли» із державної системи опіки. Було встановлено, що майже 25% всієї вибірки мали досвід бездомності протягом року після початку самостійного життя. Також були виокремлені конкретні фактори ризику бездомності серед молоді. До основних входять наступні: раса, наявність своїх дітей, ті, хто вже мав досвід бездомності, часта зміна навчальних закладів, судимість та перебування у закладах реабілітації. Окрім цих факторів ризику, було виокремлено два сильних захисних чинника: під час перебування під соціальною опікою, дитина проживала зі своїми родичами та високий середній бал у школі (National Alliance to End Homeless, 2015).

За іншим дослідженням, від 31% до 46% колишніх вихованців foster care system на середньому заході США в період до 26 років мали досвід бездомності. До основних факторів ризику бездомності серед молоді додають також психічні захворювання, ЛГБТК ідентичність та вагітність (Invisible people, 2019).

Таким чином, в такій країні, як Сполучені Штати Америки дослідники вже досить давно, вивчаючи причини бездомності, звернули увагу на те, чи перебування під наглядом системи інституційної опіки певним чином корелює з бездомністю у більш старшому віці. За різними дослідженнями та статистичними даними було встановлено, що дійсно певна частина вихідців з цієї системи типово має досвід бездомності після того, як починає самостійне життя. Проте, наприклад, в Україні таких досліджень бракує і наразі невідомо, що відбувається з молодими людьми, які «вийшли» із системи опіки, чи є ті, хто згодом стає бездомним чи має такий досвід в своєму житті, якщо так, то скільки таких осіб від загальної кількості випускників та інші відкриті питання. Тому є сенс проводити такі дослідження аби розуміти масштаби цього явища для розробки ефективних способів вирішення.

Отже, якщо вивчати явище інституційної опіки в Україні, то тут служби статистики є більш корисними ніж при дослідженні бездомності, адже наявна

інформація про кількість закладів соціального захисту та кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, якими ці заклади опікуються. До того ж, українське законодавство стосовно соціального захисту дітей, що перебувають у закладах інституційної опіки є досить обширним та охоплює багато ключових аспектів успішної адаптації, проте носить радше декларативний характер, тому що відсутні конкретні механізми впровадження в життя зазначених гарантій.

Крім цього, аби зрозуміти особливості бездомності серед випускників закладів інституційної опіки, можна прослідкувати чи дійсно держава належними чином забезпечує житлом дітей-сиріт. І, як виявилось після аналізу документів та статистики, наразі сфера соціального захисту працює неефективно, гроші з державного бюджету використовують не за призначенням через корупційні схеми та зловживання службовим становищем, в той час як тисячі молодих людей знаходяться на квартирному обліку. Проте не лише матеріальні аспекти важливі для успішної адаптації вихованців закладів інституційної опіки, а й їхні соціальні навички та психологічні особливості. І як виявилось, соціальні навички, життєві шанси та різні типи соціальних капіталів у таких осіб є на досить низькому рівні. Можна припустити, що це також ускладнює адаптацію до життя у суспільстві.

На відміну від українських дослідників, вчені з США вже досить давно звернули увагу на наявний зв'язок між перебуванням під наглядом системи інституційної опіки та бездомністю серед молоді. Як результат таких досліджень було з'ясовано, що значна частка вихідців з цієї системи мали досвід бездомності. Проте в Україні це явище є вивченим недостатньо, через що наразі достеменно невідомо, наскільки поширеним є досвід бездомності серед випускників закладів інституційної опіки.

РОЗДІЛ 3

БЕЗДОМНІСТЬ СЕРЕД ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ОПІКИ

3.1. Методологічні аспекти дослідження

В цьому дослідженні використано якісний метод збору та аналізу даних, адже саме ця методологія спрямована на те, щоб виявити минулий досвід та особливості життя певної категорії населення через вивчення індивідуальних доль представників цих груп, особливостей їх сприйняття і поведінки в рамках загального соціального контексту. Як зазначає В. Ядов, *«саме досвід окремих людей є тим особливим "фрагментом" загального соціального досвіду. І сукупність таких приватних практик як мозаїка дозволяє представити соціальну картину суспільства в цілому. Тобто, загальний фокус якісного дослідження концентрує увагу на приватному, особливому в описі цілісної картини соціальних практик.»* (Ядов, с. 257). Так як це дослідження спрямоване на те, щоб зрозуміти, описати складні соціальні процеси, які стосуються окремої категорії людей – випускників закладів інституційної опіки і молодих бездомних людей, саме якісні методи дослідження є найбільш слушними, адже вони можуть дати відповідь на питання «як» і «чому» людина опиняється в певній ситуації.

З усіх методів збору інформації у якісному дослідженні було обрано метод експертних інтерв'ю, адже саме він дозволяє отримати спеціальні, незагальнодоступні знання в певній галузі. А. Богнер і його колеги у книжці про особливості інтерв'ю з експертами зазначають, що ця методологія є досить вигідною, тому що інтерв'ю з експертом є швидким, легким та безпечним у своєму застосуванні, а також має значну практичну цінність. Щодо самого визначення і розуміння цього методу, то тут варто зупинитися на тому, як відрізнити експертні знання від інших форм знань, таких як повсякденне знання та здоровий глузд. У науковому дослідженні особа розглядається як експерт,

якщо вона чи він має знання, якими не обов'язково володіє окремо, але які не доступні більшості. Саме на цю перевагу у знаннях і спирається експертне інтерв'ю, саме для отримання цієї незагальнодоступної інформації спрямований цей тип інтерв'ювання. Тобто, це ексклюзивна сфера знань, яка має високий потенціал для певної галузі дослідження (Bogner, Littig, Menz, 2009).

Таке опитування передбачає залучення компетентних осіб з різних сфер, це можуть бути як науковці, дослідники, політики, підприємці, представників певних професій, діячів з громадського сектору. Експертами в цьому дослідженні були переважно люди, які займаються у секторі громадських та благодійних організацій.

Особливості вибірки. Щодо вибірки, то в опитуванні взяли участь 8 експертів у галузі бездомності та інституційної опіки, а саме 3 експерта, які займаються у сфері допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, а також випускникам закладів соціальної опіки. Тоді як 5 інших експертів займаються допомогою бездомним людям. Однією з причин, чому було обрано експертів у таких сферах, хоча тема дослідження безпосередньо стосується бездомної молоді та випускників закладів опіки є те, що знайти експертів, які залучені в ці обидві різноманітні сфери, хоча вони і між собою певним чином пов'язані, досить складно. Тому були опитані респонденти з двох різних сфер, проте за допомогою, спеціальним чином сформованої анкети, їхні відповіді є співставними і можна робити спільні узагальнення. А це, в свою чергу, є можливим, тому що питання в цих двох анкетах є однаковими, проте їх порядок обернений. Наприклад, якщо це інтерв'ю з експертом у сфері бездомності, то респондент починав відповідати на питання пов'язані безпосередньо з його діяльністю і вже за допомогою уточнюючих питань, які в свою чергу не підштовхували до відповіді, респондент приходив до питань пов'язаних з інституційною опікою. І навпаки. (Додаток А, Dodatok B).

Саме для того, щоб побудувати таку орієнтовну модель розмови, яка б адаптувалася до обговорюваних питань і для можливості спільних висновків по двох анкетах, було застосовано метод напівструктурованого інтерв'ю.

У табл. 3.1 зазначені експерти та напрями їхньої діяльності, кожен з яких був обраний з огляду на його або її значний досвід і розуміння сфери. Так, здебільшого, респондентами у сфері бездомності стали люди, які приділяють значну частину свого життя допомозі бездомним, вони не тільки допомагають матеріально, але і надають моральну підтримку, тобто багато спілкуються і знають життєві ситуації у яких опиняються люди, що живуть на вулиці. Саме тому їхнє знання є важливим і експертним в рамках цього дослідження, адже для того, щоб дізнатися про життя бездомних, можна безпосередньо не говорити з ними, зважаючи на проблеми доступності цих груп, особливо в умовах, в яких це дослідження було проведено – загальнонаціонального карантину. Варто зазначити, що було опитано два експерта з однієї організації, що це зумовлено непостійною та неоднозначною поведінкою людини, як респондента. Оскільки керівник «Спільноти Святого Єгидія» спочатку погодився, але довго не відповідав, тому було взято інтерв'ю у його колеги, проте згодом все-таки дав інтерв'ю.

Табл. 3.1. Напрями діяльності експертів та їхній досвід

Експерти у галузі бездомності	
Діяльність	Досвід діяльності
Волонтерка, займається допомогою бездомним, засновниця благодійної книгарні «Дієслово».	3 роки
Волонтерка ініціативи "Допоможи бездомному".	2 роки
Волонтерка міжнародної благодійної організації «Спільнота Святого Єгидія».	12 років
Керівник міжнародної благодійної організації «Спільнота Святого Єгидія» в Україні.	12 років
Соціологиня, доцентка кафедри соціології Києво-Могилянської Академії, дослідниця маргінальності, бідності та бездомності.	19 років

Експерти у галузі інституційної опіки	
Голова правління благодійної організації «Турбота в дії», координаторка проекту «Підтримки опікунів».	4 роки
Соціальний працівник, засновник міжнародного благодійного фонду “Максимум”.	11 років
Активістка волонтерського руху «Мар’ям», який заснований на базі ісламського культурного центру.	5 років

Щодо обґрунтування опитування саме цих експертів у сфері інституційної опіки, то були обрані люди, основна професійна діяльність яких – різного роду підтримка дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та випускників закладів інституційної опіки. Вони безпосередньо займаються з сім’ями, які опинилися в складних життєвих ситуація, з дітьми, які проживають поза сімейним типом влаштування та випускниками закладів опіки, тому їхнє знання є експертним для даного дослідження.

Стосовно методики відбору респондентів, то використовувався моніторинг основних громадських, благодійних організацій, фондів, які займаються допомогою бездомним людям та дітям-сиротам, дітям, позбавлених батьківського піклування та випускникам закладів інституційної опіки. І звернення до них з проханням надати контакт людини, яка могла б відповісти на питання, які стосуються даного дослідження. Майже всі організації одразу давали відповідь і найчастіше погоджувалися.

Саме інтерв’ю було проведено у форматі онлайн-зустрічі за допомогою різних комунікаційних платформ, з огляду на неможливість особистісної зустрічі в умовах карантину.

3.2. Дослідницькі поняття: концептуалізація

У цій роботі основні поняття вживаються з наступним змістом:

Адаптація - пристосування до умов певного середовища, тобто, це вид взаємодії окремої особи, із середовищем, яка спрямована на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загальновизнаних норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та очікуваних умов життєдіяльності. (Біленький, Козловець, 2006)

«Бездомна особа – це особа, яка перебуває у соціальному становищі бездомності. До бездомних входять і безпритульна особа і це - повнолітня особа, яка проживає на вулиці, в парках, підвалах, під'їздах будинків, на горищах, об'єктах незавершеного будівництва, в інших місцях, непризначених та непридатних для проживання, у тому числі жилих приміщеннях, що перебувають в аварійному стані;» (Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, 2005).

Бездомність - соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-«якого житла, призначеного та придатного для проживання.» (Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, 2005).

Наступні визначення взяті із посібника соціально-педагогічної роботи для соціальних працівників Манохіної І.В., за яким:

Випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування – особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання.

Дитина-сирота – дитина, в якої померли чи загинули батьки; Діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та

відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Дитячий будинок – вид освітньої установи для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, раннього (з 1,5 до 3 років), дошкільного, шкільного віку, змішаний.

Дитячий будинок-школа, школа-інтернат – вид освітньої установи для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, старше 3–4 років.

Життєві навички – це здатність до адаптивної й позитивної поведінки, що дозволяє людині ефективно справлятися з вимогами і проблемами повсякденного життя (UNICEF, 2020).

Інституційна опіка – сукупність установ, в яких перебувають (навчаються і/або виховуються) діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків; установи соціального обслуговування населення (дитячі будинки-інтернати для дітей-інвалідів з розумовою відсталістю та фізичними вадами, соціально-реабілітаційні центри допомоги дітям, які залишилися без піклування батьків, соціальні притулки); установи системи охорони здоров'я (будинки дитини) та інші установи, створювані в установленому законом порядку. (Манохіна, 2012).

Молодь – особи віком від 16 до 26 років. З огляду на те, що у дослідженнях молодіжної бездомності немає консенсусу щодо точних вікових рамок молоді і все залежить від мети конкретного дослідження і законодавства країн, в цьому дослідженні були використані саме такі рамки віку, адже 16 років – це вік людини, коли він або вона наближається до закінчення середньої освіти, а також перебування у закладах інституційної опіки, тому доречно прослідкувати процеси, що відбуваються у житті людини починаючи з цього віку, з огляду на мету дослідження. Тоді як верхня межа – це середній та найбільш поширений вік у дослідженнях молодіжної бездомності.

Опіка та піклування – форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, на правах виховуваних.

Соціальні зв'язки – сукупність усіх взаємодій індивідів і груп людей, які мають перед собою певну соціальну мету в конкретних умовах місця і часу; умови середовища, становище в системі соціальних зв'язків і внутрішня своєрідність визначають особистість, її поведінку та установки (Біленький, Козловець, 2006).

Соціальні сироти – діти, які залишилися без піклування батьків, у тому числі діти, батьки яких з різних причин відмовилися від них або позбавлені батьківських прав, і взяті на повне державне забезпечення. Соціальні сироти – особлива соціально-демографічна категорія дітей віком від народження до 18 років, які позбавлені піклування батьків із соціально-економічних, моральних, психологічних, медичних причин («сироти при живих батьках»). Визначення «соціальні» вказує на те, що саме суспільство частково винне у відсутності достатніх матеріальних, фінансових та загальносоціальних умов для виконання кожною сім'єю свого обов'язку. (Манохіна, 2012)

«Субвенція - це сума грошових коштів, яка виділяється з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня і має цільове призначення для здійснення спільного фінансування певного заходу і підлягає поверненню у випадку порушення її цільового призначення.» (Воронова, 2011)

Субсидіарність – організаційний і правовий принцип, згідно з яким завдання повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе і ефективне. (Березинський, 2017) Тобто, максимальне наближення надання послуг безпосередньо до споживача.

3.3. Передумови та особливості бездомності серед випускників закладів інституційної опіки в Україні за результатами експертних інтерв'ю

Задля формування загальної теорії, яка б описувала соціальні процеси і відносини, застосовується метод відкритого кодування, що включає виявлення,

називання, категоризацію та опис явищ та феноменів, отриманих в ході збору даних. Основна ідея такого підходу полягає в тому, щоб зрозуміти отримані дані та виявити змінні (категорії, теми, коди) та їх взаємозв'язки.

Аналіз експертних інтерв'ю з членами громадських, благодійних організацій та дослідниками здійснювався з виокремленням наступного:

- 1) Категорій (повторювані слова та словосполучення, наведені у транскриптах респондентками);
- 2) Тем (сміслові поєднання декількох категорій);
- 3) Кодів (сміслові поєднання декількох тем).

Таблиця 3.2. Темі інтерв'ю та узагальнені коди

Коди та теми	Категорії
Причини залучення до волонтерської діяльності <i>Випадковість</i>	Наявність волонтерської ініціативи в університету, перегляд журналістських репортажів, фільмів.
<i>Обдуманий вибір</i>	Релігійні мотиви, бажання зрозуміти бездомних людей.
Уявлення про типового бездомного <i>Відсутність «типовості»</i>	Дуже не однорідна група, люди на вулиці дуже різні. Відсутність «еталонного» бездомного.
<i>Найчастіші демографічні характеристики</i>	Чоловік, передпенсійного віку, відсутність соціальних зв'язків
Уявлення про молодих бездомних	Не є більшістю, їх менше, але вони є Неповнолітніх немає, зовсім молодих, дітей – немає
Передумови бездомності серед молоді <i>Перебування у закладах інституційної опіки</i>	Випускники інтернатів, в яких немає підтримки батьків та інших родичів, яким стало важко справитися з життям
<i>Перебування у сім'ях зі складними життєвими обставинами</i>	Насилля, сварки, залежності батьків, малозабезпеченість.

<i>Структурні проблеми</i>	Бідність, безробіття, депривація Нерівномірний економічний розвиток - відсутність роботи у селах, містечках, проблеми з житлом у великих містах Урбанізація Нестабільні форми зайнятості
<i>Проблеми з житлом</i>	Відсутність адекватної соціальної політики задля фактичного забезпечення «соціальним житлом», Махінації та корупційні схеми для відбирання житла. Завелика орендна плата.
<i>Проблеми з ресоціалізацією колишніх в'язнів</i>	Відсутність соціальних зв'язків, дискримінація
<i>Проблеми з працевлаштуванням</i>	Через відсутність реєстрації з місця проживання не беруть на роботу, Нечесність з боку працедавців: експлуатація, не виплати обіцяної плати.
<i>Стереотипи щодо молодих бездомних. Нерозуміння причин такого становища</i>	Людям складно зрозуміти, чому молоді, здорові люди опиняються на вулиці, чому вони не йдуть працювати.
<i>Відсутність співчуття</i>	Якщо дітям в закладах опіки люди співчують і хочуть допомогти, то цим же дітям, які виросли і не можуть влаштувати власне життя – співчуття вже немає.
<i>Особливості перебування в закладах інституційної опіки, що ускладнюють адаптацію випускників</i>	
<i>Відсутність соціальних зв'язків</i>	Немає «значимого дорослого», немає рольових моделей – батьків, друзів, знайомих, які могли б підтримати. Немає до кого звернутися у випадку негараздів.
<i>Відсутність життєвих навичок</i>	Жорстке врегулювання життя дітей, непристосованість до життя поза закладом, нерозуміння базових процесів у суспільстві, фінансова неграмотність.
<i>Неякісна освіта</i>	Низький рівень освіти у самих закладах, вузьке коло можливостей для подальшої освіти.
<i>Недоліки соціально-правового захисту</i>	Так як переважна більшість дітей у закладах мають батьків, їх не можуть направити до сімейних форм влаштування,

	вони не отримують соціальну допомогу, не мають пільг.
<i>Порушення прив'язаності</i>	Оточення дітей постійно змінюється, дитина самотня, попри велику кількість людей навколо, дитині важко будувати стосунки.
<i>Розвиток споживацького ставлення до життя</i>	Дитина звикає, що всі їй мають щось зробити, що дорослі потрібні тільки, щоб матеріально забезпечувати. Немає мотивації вкладатися у своє майбутнє.
Типові сценарії, що очікують випускника закладу опіки	
<i>Освіта</i>	Навчання в коледжах, профтехучилищах. В дуже рідких випадках вища освіта.
<i>Працевлаштування</i>	Здобуття професії, переважно робітничі спеціальності.
<i>Житло</i>	Проживання в гуртожитках.
<i>Інші наслідки невдалої адаптації</i>	Ув'язнення, рання вагітність, бездомність, самогубство

Якщо говорити про ставлення до бездомних в Україні, то на думку опитаних експертів, існує велика кількість стереотипів щодо бездомних в Україні та нерозуміння цього явища. Вважається, що це люди, які самі обрали собі такий шлях, вони не хочуть працювати, вони мають різного роду залежності, є лінівими та невмотивованими. Як зазначив респондент 6: *«Про бездомність думають що люди, які сплять на лавках брудні, неохайні, що вони ледацюги, що вони переносять хвороби. Це просто Середньовіччя, наприклад, коли мер Києва коментував ситуацію з карантинном. Що вони всі п'ють, тобто є концентрація всього поганого».*

Проте, хоча такі бездомні дійсно є, ці характеристики не стосуються всіх. Адже, зазвичай, бездомні люди намагаються працювати та забезпечити себе найнеобхіднішим. Часто експертами зазначалось, що відрізнити бездомну людину від звичайної досить складно. Він або вона може виглядати, як всі, проте весь день працювати, а ночувати або на вокзалі, або в дешевих місцях

ночівлі. Наразі набувають популярності серед таких людей недорогі хостели, де можна переночувати, помитися та попрати речі.

Зазначалося в інтерв'ю з експертами, що у місцях великих скупченнях бездомних, як вокзал, є спеціальні місця куди приходять роботодавці для пошуку дешевої робочої сили. Це часто важка фізична праця, проте роботодавці можуть користуватися безпорадністю людей і не сплачувати заробітну плату частково або взагалі. Але бездомні на це погоджуються, адже не мають іншого виходу через відсутність документів, реєстрації або інших перешкод. Проте, як зазначила респондентка 2, питання нерозуміння та засудження молодих бездомних стоїть ще гостріше: *«Абсолютне нерозуміння, чому молодий хлопець двадцяти років не йде працювати»*. З відповідей респондентів вдалося виявити відповіді на ці питання.

Передумови бездомності серед молоді в Україні, на думку експертів, можуть бути наступними.

Причина, яку зазначали першою – це вразливі категорії населення, у яких соціальні зв'язки є мінімальними – і вказували, що це, в першу чергу, випускники закладів інституційної опіки. Потім колишні в'язні, які мають проблеми з ресоціалізацією та інтеграцією у суспільство. Потім люди, які виросли в сім'ях зі складними життєвими обставинами, проте це також пов'язано з інституційною опікою. Далі різного роду структурні проблеми.

Були виокремлені наступні характеристики випускників закладів інституційної опіки, які роблять їх групою ризику молодіжної бездомності. Насамперед це **відсутність соціальних зв'язків**. Через те, що життя у закладі опіки є жорстко врегульованим, коло спілкування дитини є дуже обмеженим. Незважаючи на велику кількість людей довкола, як вихователів, вчителів, волонтерів, дитина відчуває себе самотньою, адже всі ці люди – спільні для всіх вихованців. Немає стабільного, «значимого іншого» до якого можна звернутися за порадою, з проханням, немає відчуття безпеки. Це також пов'язано із таким негативним аспектом перебуванням під інституційною опікою, як порушення прив'язаності дитини. Він або вона більше не може довіряти дорослим, які так

часто руйнували її життя, через що дитині важко будувати нові стосунки та їх зберігати. *«...Інтернат – це дуже ієрархічна модель, вже коли закінчиться інтернат, дитина не буде дзвонити директорові інтернату, якби вона могла б подзвонити мамі. Чи стосунки між вихованцями, вони можуть бути дружніми, але це не те саме, що старший брат чи сестра, до кого можна звернутися за порадою. Тобто, немає таких міцних соціальних зав'язків, які можуть бути підтримкою в незнайомих ситуаціях...»*, як зазначає респондентка 7. Це означає, що коли настає час вийти з-під інституційної опіки, а це зазвичай відбувається у віці 16-17 років, молодій людині треба дуже швидко стати самостійною та незалежною, а за відсутністю близьких та їхньої підтримки – це може бути досить складно.

Проте це не єдина складність. Крім відсутності соціальних зв'язків, значно ускладнює адаптацію до життя у суспільстві – **відсутність життєвих навичок**, які дозволяють людині ефективно справлятися з проблемами у повсякденному житті. Це поняття може включати в себе багато складових: вміння налагоджувати стосунки, комунікувати з людьми, фінансова грамотність, господарювання, розв'язання конфліктів, вміння приймати рішення, навички самоконтролю та багато чого іншого, навіть тих базових речей, які діти у сім'ях знають та розуміють з самого дитинства.

Про такі недоліки перебування у закладах опіки експерти зазначали постійно, вони наводили конкретні приклади зі свого досвіду. Респондентка 8 розповідала про історію одного хлопця-старшокласника, який проживав в інтернаті в Житомирській області і потребував серйозного стоматологічного втручання і був змушений їздити до Києва, що на думку експертки, дуже допомогло йому соціалізуватися: *«Так, він їздив з викладачем, але це дало їм (викладачам) усвідомлення того, наскільки не адаптовані діти. Вони бояться підійти до цього віконця, щоб купити жетончик в метро, бояться щось запитати у когось. І ось протягом року він дуже соціалізувався, завдяки тому, що він вийшов з інтернатної системи, їздив до Києва, спілкувався з дуже різними людьми. Це дало йому набагато більше, ніж це лікування»*

Тобто, такі діти не готові до комунікації із зовнішнім світом, вони завжди жили в своєму маленькому середовищі, яке кардинально відрізняється від реального світу. Зазвичай діти всього вчаться з прикладу своєї первинної соціальної групи, тобто це постійний процес навчання: *«дитина бачить взаємовідносини, як вирішується конфлікт, як будується сім'я взагалі, як їжа готується, як влаштований звичайний побут. Дитина в закладі вона відрізана, тобто така ізоляція, вона немає нічого спільного зі світом, що насправді існує. Тобто, їжу їм готову приносять, одяг теж, куди вони їдуть, за них все вирішують – атрофоване відчуття того, що тобі треба щось робити для того, щоб чогось досягти»* (Респондент 5)

У дітей просто немає можливості і також потреби в здобутті реальних життєвих навичках: *«...в інтернаті така обстановка, людей просто не готують до реального життя, вони завжди живуть групою, про них завжди піклуються: їжа десь береться, одяг, гроші десь беруться і так далі. Тобто людина, яка закінчує інтернат вона не знає, що їй робити, вона не знаю як ходити в магазин, що купити, що не купити, як витратити гроші, де взяти житло. В неї майже немає ніяких соціальних зв'язків, немає якихось друзів (назвемо це так: «із звичайного світу»), немає родичів, які можуть допомогти, нема тих, хто допоможе з квартирою, з господарством і так далі...»* (Респондентка 4).

Однією із ключових життєвих навичок, яка необхідна для самостійного життя є фінансова грамотність, яка погано розвинута у дітей у закладах опіки. Тобто, коли починається незалежне життя, людина просто не вміє ефективно витратити кошти. Один з експертів згадував, що частими є ситуації, коли за життя дитини в інтернаті накопичувалися значні суми з виплат соціальної допомоги, які витрачалися випускниками за одну ніч і багато інших подібних ситуацій.

Тобто, молода людина, яка закінчує заклад опіки повинна швидко пристосуватися до абсолютного нового середовища, без допомоги дорослих, близьких їй людей, але в той же час ніхто її або його не навчив як це зробити. В

рідкісних випадках в закладах опіки є курси, що допомагають з адаптацією, ініційовані волонтерами, проте державної соціальної політики в цій сфері немає. Відсутність соціальних зв'язків також пов'язана з життєвими навичками, тому що дитина не отримує потрібні для життя навички без перебування у сімейному середовищі, а в той же час коли життєві навички на низькому рівні, людина не може повноцінно будувати нові соціальні зв'язки.

Ще однією проблемою, що стосується перебування у закладах опіки, це **соціальна політика та правовий статус дітей**. За інформацією, що надавали експерти, досить маленька частка дітей є сиротами та позбавленими батьківського піклування, зазначається, що таких 8% серед всіх вихованців закладів опіки. Це означає, що всі інші діти мають батьків або опікунів, які за власним бажанням, з огляду на різні сімейні обставини, вирішили віддати свою дитину на виховання в певний державних заклад. Найчастіше зазначалися такі причини, як бідність, відсутність умов для проживання дітей та певні проблеми зі здоров'ям дитини, через, що батькам складно утримувати дитину вдома, яка потребує спеціального догляду та навчального плану. Ця ситуація є проблемною через те, що діти, які мають батьків і перебувають у закладах опіки, ніяким чином не захищені державною політикою, тобто законодавчо – вони «домашні діти», в них немає соціальної допомоги, пільг, після випуску держава нічого їм не зобов'язана, але перебування у такому середовищі травмує їх так само, як і дітей-сиріт. Крім цього, це означає неможливість їхнього усиновлення чи удочеріння та потрапляння у сімейні форми виховання. Як зазначає один з експертів: *«...це така велика проблема, тому що діти, якщо вони вже мають статус «позбавлених батьківської опіки», то вони мають шанс потрапити в сімейну форму виховання або коли вони випускаються, то вона мають якісь пільги: на вступ для навчання, якусь стипендію, квоти на квартири. А діти, які вирости в інтернатному закладі, маючи ті ж самі травми, порушення прив'язаності, але вони за юридичним статусом - «домашня дитина» – і це ще гірше, тому що вони взагалі незахищена категорія.»* (Респондент 5)

Також, гостро стоїть питання **освітнього рівня випускників** інтернатних закладів, адже надання освіти у закладах опіки не вирізняється особливою якістю, але це стосується не лише закладів опіки в Україні. Тут, скоріше, питання подальшого освітнього розвитку. Часто ситуація така, що школа-інтернат має спеціальні домовленості з певним профтехучилищем, куди вступають всі випускники, тобто бажання, схильності та пріоритети самих молодих людей нівелюються. Це є зручна система з боку адміністрування, але наскільки вона сприяє нормальній адаптації до ширшого соціуму самих випускників є під питанням. Після закінчення такого закладу і освоєння робітничої спеціальності, у людини не такий широкий спектр можливостей та подальшого працевлаштування - це часто означає отримання мінімальної заробітної плати та невеликий шанс на вертикальну висхідну мобільність. З позитивних аспектів і пояснень використання такої системи – це надання тимчасового житла учням та відсутність проблеми бути виключеним з навчального закладу. Адже питання забезпеченості житлом також важливе з огляду на причини бездомності серед молоді.

Окрім зазначених вище проблем перебування у закладах інституційної опіки, є ще один негативний аспект, що стосується особистості дитини. Це формування **споживацького ставлення до життя**. В тому сенсі, що у дитини складається відчуття, що всі в її житті повинні їй, дорослі завжди мають забезпечувати її. В неї завжди готова їжа, одяг сам випраний, іграшки є, подарунки від волонтерів просто за те, що вони в закладі, теж завжди є. Відчуття необхідності докладання зусиль для того, щоб мати щось або досягати цілей в них може бути атрофоване.

Це не всі проблеми та недоліки інституційної опіки в Україні, які в подальшому пов'язані з бездомністю серед молоді, проте це те, що найчастіше згадували опитані експерти та найосновніші аспекти, на їхню думку.

Якщо повертатися до інших передумов бездомності серед молоді, то окрім перебування під інституційною опікою, молодь може ставати бездомною внаслідок життя у **сім'ях зі складними життєвими обставинами**. Наприклад,

малозабезпеченість, інвалідність, стан здоров'я, спосіб життя і життєві звички у родині, внаслідок яких такі сім'ї або окремі особи не можуть забезпечити належний догляд за дитиною та мінімізувати вплив різних негативних обставин, як проблеми з працевлаштуванням, житлом, жорстокого поводження з дитиною і тому подібне. (Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб), 2013). Незабезпечення дитини належним харчуванням, необхідною медичною допомогою, відповідним для віку доглядом, не надання важливої емоційної підтримки та стабільності, позбавлення дитини відчуття безпеки в таких умовах може призводити до різних проблем у юнацтві та дорослому житті, у тому числі з житлом, працевлаштуванням та створенням власної сім'ї і в крайніх випадках до бездомності. Між цим явищем та потраплянням у заклади інституційної опіки є зв'язок, адже за даними опитаних експертів, найчастіший шлях потрапляння у заклади опіки – це проживання у сім'ях зі складними життєвими обставинами. Тому бездомність серед молоді, перебування під інституційною опікою та життя у сім'ях зі складними життєвими обставинами – можуть бути взаємопов'язаними складовими структурних проблем української соціальної політики і захисту населення.

Окрім бідності, безробіття та депривації, були також виявлені інші **структурні особливості** пов'язані з бездомністю серед молоді, а саме нерівномірний економічний розвиток, процеси пов'язані з урбанізацією та превалювання нестабільних форм зайнятості та ринку праці в Україні. Щодо нерівномірного економічного розвитку, мається на увазі відсутність можливості працевлаштування у селах, містечках, через що спостерігається великий міграційний потік з сільської місцевості в міста, що в свою чергу пов'язане з індустріалізацією та урбанізацією. Тоді як у великих містах є проблема з доступністю та наявністю житла. До того ж, радянська модель гарантованого працевлаштування на тривалий період життя відійшла в минуле і наразі трудовий контракт на декілька років або, в цілому, форма зайнятості, яка б

гарантувала життєву стабільність не характерна для українського ринку праці. На думку однієї з експерток: *«...ми маємо питання на ринку праці, що дуже важко молодим людям знайти стабільну роботу, на повну зайнятість, яка б забезпечувала основні потреби. Тобто, особливо щодо молоді, яка живе поза великими містами, тут є питання нерівномірного економічного розвитку, що можливості працевлаштування з більш-менш нормальним доходом переважно у великих містах, але у великих містах є проблема з доступним житлом... нестабільна зайнятість підвищує ризик бездомності, ну і зосередженість робочих місць у містах і те, що житловий фонд він зростає в Україні, хоча населення падає, але дуже багато у нас є житла, де ніхто не хоче жити... є ця незбалансованість житлового фонду, відсутність якогось стратегічного планування, скажімо, будівництво соціально житла чи регулювання цін на оренду, купівлю житла.»* (Респондентка 7)

Отже, є також **проблема забезпеченістю житлом** в Україні. З одного боку є ця незбалансованість географії житлового фонду, а з іншого - недосконалість системи соціальної політики стосовно забезпечення «соціальним житлом». Є прогалини як на законодавчому рівні, так і на фактичній реалізації політики. Зазначалася проблема корупційних схем та махінацій у сфері надання «соціального житла» та відсутності певного стратегічного планування, невідповідність між кількістю наданого житла та тими, хто перебуває у черзі на нього.

Також постає **проблема працевлаштування** серед випускників закладів інституційної опіки і вже бездомної молоді, адже для влаштування на роботу необхідна реєстрація з місця проживання, проте якщо людина закінчила заклад опіки і хоче забезпечувати себе, або закінчила підготовчий коледж і вже не проживає у гуртожитку, то відповідно немає місця реєстрації необхідного для офіційного працевлаштування. Створюється таке замкнуте коло структурних перешкод, які заважають адаптації. Залишається працювати неофіційно, але неофіційна зайнятість може супроводжуватися нечесністю з боку працедавців, адже вони нічим законодавчо не зобов'язані, відповідно, можуть не

дотримуватися домовленостей щодо заробітної плати, наприклад. В той час, як люди, які мають низький рівень життєвих навичок, усвідомлення своїх прав, мають менше можливостей відстоювати їх та вимагати справедливості.

Все це, в свою чергу, супроводжується **стереотипами та упередженнями** з боку суспільства. Як зазначалось раніше, зазвичай українці не розуміють причини бездомності, а особливо серед молоді. Мало хто зважає на структурні чинники, скоріше беруться до уваги індивідуальні характеристики людини і його або її невдачі приписуються неспроможності людини досягти, очікуваних від неї суспільством, цілей. Більше того, якщо до дітей, які перебувають у закладах опіки, українці ставляться з прихильністю, жалем та бажанням допомогти, як зазначають опитані волонтери, то до тих же дітей, які подорослішали та закінчили ці заклади, жалю та співчуття вже немає.

Таким чином, з огляду на отриману інформацію від членів громадських, благодійних організацій та дослідниць, перебування у закладах інституційної опіки можна розглядати як потенційну причину подальшої бездомності серед молоді з наступних причин. По-перше, були виявлені специфічні особливості функціонування закладів інституційної опіки, які формують особистість дитини, її соціальні зв'язки та навички таким чином, що в майбутньому цей досвід може перешкоджати адаптації у суспільстві. Тобто, витоки молодіжної бездомності серед тих, хто виховувався у закладах опіки є досить складними та неоднозначними, адже молодіжна бездомність - це більше, ніж просто відсутність чи втрата житла, це скоріше про відсутність соціальних зв'язків, "значущих інших", до яких можна звернутися у разі потреби, це відсутність емоційної підтримки, безпеки та стабільності. І починаючи з одного цього, але ключового, факту всі інші аспекти життя молодої людини погіршуються.

На рис. 3.1., зображене замкнуте коло негативних явищ, які заважають задовільній адаптації випускників закладів інституційної опіки, опрацьоване на основі інформації від експертів, аналізу державних документів та статистики. Тобто, через відсутність соціальних зв'язків, дитина, що перебуває у закладі опіки відсторонена від зовнішнього середовища, вона не набуває тих навичок,

які діти в сімейному середовищі засвоюють з самого народження. Вони можуть включати такі базові речі, як влаштування побуту, навички комунікації, фінансова грамотність, знання та усвідомлення своїх прав, вирішення конфліктів, самоконтроль і багато інших аспектів. Далі, відповідно, через те, що дитина усе своє життя отримувала все готове, в неї атрофується відчуття потреби докладання будь-яких зусиль аби отримати щось, так формується споживацьке ставлення до життя. Додаючи до цього низький освітній рівень, людина виходить абсолютно непідготовленою до реального життя і реальних викликів у суспільстві.

Рис. 3.1. Негативні явища, з якими стикаються випускники закладів інституційної опіки в Україні

Зважаючи на зазначені вище індивідуальні характеристики індивіда з додаванням структурних перешкод, зайнятість на яку може розраховувати випускник закладів опіки - це робітничі спеціальності, нестабільна або неофіційна зайнятість і мінімальні шанси на висхідну вертикальну мобільність. Все це супроводжується недоліками соціально-правового захисту, де людина, що випускається із закладу опіки у випадку, якщо вона не позбавлена батьківського піклування, як більшість з тих, хто перебуває у закладах, залишається повністю не захищеною державою, не має пільг та соціальної допомоги, квот на житло, освіту та працевлаштування. Це також стосується відсутності адекватного забезпечення соціальним житлом, через недофінансування з бюджету, відсутності конкретного механізму закупівлі цього житла та корупційних схем. А також проблемами з працевлаштуванням, адже необхідна реєстрація з місця проживання і нечесність з боку працедавців. І стереотипами, упередженнями та дискримінацією з боку суспільства, адже в Україні у суспільному дискурсі домінує засудження девіантної поведінки, яка проявляється у нетипових сценаріях пристосування до навколишнього світу, як життя на вулиці, наприклад. Наявність схильності до приписування невдач людини її особистим характеристикам в першу чергу, тоді як недоліки структури суспільства не враховуються.

Відповідно до зазначених вище особливостей життя випускників закладів інституційної опіки, дехто має проблеми з адаптацією у суспільстві, проте варто пам'ятати, що бездомність – це крайня межа, найгірший сценарій невдалої адаптації, якому насправді передують багато інших етапів, як бідність, безробіття, низькооплачувана та нестабільна зайнятість, незадовільні умови проживання, потрапляння у заклади позбавлення волі, проблеми зі здоров'ям, рання вагітність. І вже як остання стадія - це молодіжна бездомність.

Узагальнення виявлених передумов молодіжної бездомності представлено на рис.3.2.

Рис. 3.2. Передумови молодіжної бездомності

Саме тому спостерігався обернений зв'язок між інформацією, що надавали експерти у сфері підтримки бездомних та експертів у сфері інституційної опіки. Люди, які мають досвід спілкування з молодими бездомними, зазначали, що найчастіше – це випускники закладів інституційної опіки, проте люди, що займаються допомогою дітям у закладах опіки, зазвичай не називали бездомність основним сценарієм невдалої адаптації після випуску із закладу. Це можна пояснити тим, що бездомність – це не єдиний вияв невдалої адаптації, проте найбільш маргінальний, який доходить до граничної межі нормального життя у суспільстві.

ВИСНОВКИ

Теоретико-методологічні аспекти вивчення бездомності включають в себе низку питань. Насамперед, це питання концептуалізації поняття бездомності. Наразі в науковому та публічному дискурсі консенсусу щодо єдиного визначення цього поняття немає, адже існує велика кількість підходів до того, кого можна вважати бездомною людиною. Тобто, визначення варіюється залежно від законодавчих і правових норм різних країн, а також від мети конкретного дослідження та інших чинників. Згідно з українським законодавством, бездомність - це соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання.

Виявлено, що існує три основних підходи до вивчення і розуміння явища бездомності – індивідуальний, структурний та пост-модерністський. Тривалий час у соціальних дослідженнях та громадської свідомості домінував індивідуальний підхід, який передбачає, що причиною бездомності у суспільстві виступають виключно особистісні характеристики індивіда, його неспроможність забезпечити себе ключовими засобами існування. Пост-модерністський підхід полягає в тому, що люди можуть сприймати дім як сукупність певних матеріальних умов життя, комфорту, приватності та безпеки. Але, якщо людина живучи на вулиці, має все це, тоді вулиця є її домом і, відповідно, він або вона не є бездомними. І навпаки, якщо людина має досить задовільні умови життя, але в той же час вважає, що в неї немає власного житла, вона може вважатися бездомною. Структурне пояснення базується на факторах, які безпосередньо не знаходяться під владою індивіда, це низка соціальних, економічних та політичних чинників. І саме цей метод наразі вважається найбільш доречним у сучасних дослідженнях бездомності.

Виявлено, що існує досить велика кількість методологічних підходів до вимірювання явища бездомності, як кількісних, так і якісних. Основні методики – це переписи населення, дослідження діяльності спеціальних організацій та

місць, якими користуються бездомні, безпосередній огляд всіх вулиць та можливих локацій бездомних, інтерв'ю з експертами та інші методи. Найбільш оптимальний варіант вимірювання кількості бездомних полягає у системності та комплексному підході, зважаючи на важкодоступність респондентів. Щодо актуальної ситуації в Україні з вимірюванням бездомності, то вона є досить невизначеною, адже є проблеми у кількісному вимірі: за різними методиками вимірювання популяція бездомних сягає від 16 тисяч до мільйонів осіб. Проблема полягає в тому, що офіційні державні статистичні служби використовують лише один підхід до підрахунку таких індивідів – за кількістю тих, хто безпосередньо звернувся по допомогу у спеціальні заклади. Тому держава не оцінює бездомність в повній і мірі, що відбивається на відповідних способах подолання.

Щодо ситуації з молодіжною бездомністю, то переважно у західних країнах дослідження цього явища почалося ще у минулому столітті і активно відбувається донині. Існує велика кількість як державних, так і громадських ініціатив з вивчення і подолання бездомності серед молоді. Ці дослідження демонструють важливі особливості цього явища, як то причини, наслідки, групи ризику та шляхи вирішення цієї проблеми. Проте в Україні це питання є недостатньо вивченим і наразі бракує систематизованої інформації щодо молодіжної бездомності, адже якщо певні дані існують, вони сильно розпорошені поміж державних установ.

Стосовно перебування дітей у закладах інституційної опіки в Україні, то цей процес характеризується особливими умовами життя, які є досить відмінними від перебування дітей у сімейному середовищі. Це стосується здебільшого емоційного розвитку дитини, її здатності взаємодіяти з іншими, її навичок та соціальних контактів.

Щодо інституційної опіки з огляду соціологічної перспективи, то застосовуючи теорію життєвих шансів Е. Гідденса до випускників закладів інституційної опіки, можна переконалися в тому, що ця соціальна категорія має менше шансів, які б дозволили йому або їй брати повноцінну участь в

суспільному виробництві як економічних, так і культурних благ в певному соціумі. Якщо спроектувати теорію капіталів П. Бурдьє на сучасних вихованців закладів інституційної опіки, то виявляється, що кожен вид капіталу є на низькому рівні, що може негативно позначатися на майбутній адаптації до ширшого суспільства. За теорією Е. Гофмана про тотальні інституції, заклади інституційної опіки в Україні можна також віднести до тотальних інституцій, адже вони відповідають основним критеріям.

Характеристиками, яких набувають діти, що перебувають у закладах опіки є наявність в них досить обмеженого кола спілкування, ізоляції від зовнішнього світу, відсутність життєвих навичок, нестача критичного мислення, низький рівень прагнень та багато інших аспектів. З огляду на ці ознаки, одне з основних завдань закладів опіки, а саме підготовка та адаптація до життя у суспільстві – не виконується. Ще більше ускладнюють ситуацію особливості соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Незважаючи на те, що законодавство в цій сфері є досить широким та охоплює багато ключових аспектів життя дітей, закони носять радше декларативний характер, тому що відсутні конкретні механізми впровадження в життя зазначених соціальних гарантій на житло, працевлаштування тощо. Частково соціальний захист працює неефективно у сфері забезпечення житлом випускників закладів інституційної опіки, адже гроші з державного бюджету нерідко використовують не за призначенням через корупційні схеми та зловживання службовим становищем.

На відміну від недостатнього вивчення зв'язку між перебуванням під інституційною опікою у дитинстві та бездомністю серед молоді в Україні, виявлено, що у Сполучених Штатах Америки, наприклад, дослідники вже досить давно звернули увагу на наявність такого зв'язку. Численні дослідження показали, що випускники таких закладів є групою ризику молодіжної бездомності. Проте в Україні таких досліджень бракує і наразі достеменно невідомо, наскільки поширеним є досвід бездомності серед випускників закладів інституційної опіки.

З огляду на отриману під час експертного інтерв'ювання інформацію від членів громадських, благодійних організацій та дослідниць, перебування у закладах інституційної опіки можна розглядати як потенційну причину подальшої бездомності серед молоді, адже було виявлено значну кількість негативних явищ, які цьому сприяють. Це стосується як особливостей виховання та утримання дітей у закладах інституційної опіки, наприклад, неформування життєвих навичок необхідних у суспільстві, сприяння відсутності у дітей соціальних зв'язків та мінімальні контакт із зовнішнім середовищем, формування споживацького способу життя, порушення прив'язаності та створення перешкод у здобутті більш якісної освіти, так і недоліків на рівні державної політики, як то неефективна боротьба з бідністю, безробіттям, недостатня підтримка сімей у складних життєвих обставинах, невирішення проблем з нерівномірним економічним розвитком, з негативними наслідками індустріалізації та урбанізації, з неефективною соціальною політикою стосовно ресоціалізації колишніх в'язнів. Також експерти зазначали домінування у суспільстві дискурсу засудження девіантної поведінки і наявністю схильності до приписування невдач людини її особистим характеристикам, тоді як недоліки структури суспільства не враховуються.

Отже, кожного року велика кількість випускників закладів інституційної опіки змушені починати самотійне життя, не маючи для цього ані необхідних навичок, ані підтримки з боку держави, ні від близьких людей, стикаючись зі структурними перешкодами. Далеко не всім це успішно вдається і одним із негативних наслідків невдалої адаптації може бути бездомність.

Результати цього дослідження можуть бути підґрунтям для подальшого кількісного дослідження, адже після такого розвідувального вивчення особливостей бездомності серед випускників закладів інституційної опіки, було б доречно прослідкувати, наскільки це явище поширене в Україні та які чинники цьому сприяють.

Список використаних джерел

Березинський В. П. (2017). Демаркація понять «правова субсидіарність» та «політична субсидіарність» у контексті децентралізації влади в Україні. *Гілея: Політичні наука*, 120, 230

Біленький Є. А, Козловець М. А. (2006). *Соціологія: словник термінів і понять*. Київ: Кондор, 2006, с.11

Бурдьє, П. (2005). *Форми капітала*. Економічна соціологія. т. 6, 3. с. 60-74. Режим доступу: <http://bourdieu.name/bourdieu-forms-of-capital>

Воронова Л. К. (2011). *Словник фінансово-правових термінів*. Київ: Алерта. с. 467

Відкриваємо двері дітям. (2016) Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. Режим доступу: http://openingdoors.org.ua/ua/proofs/ilyuziya_zahistu.html

Гоффман Е. (2019). *Тотальні інститути: очерки о соціальної ситуації психічно хворих пацієнтів і інших постійців закритих установ*. Москва: Елементарні форми.

Державна аудиторська служба України. (2018). Аудиторський звіт програми «Забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування та осіб з їх числа», Краматорськ с.14

Державна служба статистики України. (2018). Соціальний захист населення України. Київ, с. 121. с. 109, 116 Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_szn_2017.pdf

Інститут економіки за прогнозування НАН України, (2010) Проблемні питання соціальної політики щодо зменшення нерівності й соціальної ексклюзії окремих маргінальних груп. Київ, с. 3

Кабаченко Н., Грига І. (2004). Розуміння бездомності: підходи до вивчення, Київ: *Магістеріум*, 15, с. 2-3. Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14099/Rozuminnia_bezdomnosti_pidkhody_do_vyvchennia.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Кабаченко, Н. В. (2008). Вивчення явища бездомності: можливості та обмеження. Київ: *Наукові записки*, 84, с. 59-60

Кузнецова Т. (2001). Проблемы социальной адаптации выпускников детских домов. Санкт-Петербург: *Петрополис*, 5. Режим доступу: <http://www.starovoitova.ru/rus/texts/06/books/zashita/08.htm>

Максимум. (2018) Підлітково-молодіжний центр «Максимум». Режим доступу: <https://maximumfond.org.ua/pidlitkovo-molodizhnyi-tsentr-maximum/>

Манохіна І.В. (2012). *Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. с. 214

Маркс К., Енгельс Ф. (1960). *Сочинения*. Москва: Государственное издательство политической литературы, т.23, с. 659

Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. (2005). *Законодавство України*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>

Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб). (2013). Постанова Кабінету Міністрів України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF>

Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей. (2005). *Законодавство України*. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>

Рахункова палата. (2018). Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення житлом дітей-сиріт, осіб з їх числа. Київ. Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/30-1_2018/R_RP_30-1_2018.pdf

Рябцева. (2012). Освітній рівень дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як фактор впливу на формування трудових ресурсів України. Київ: *Аспекти праці*, 1, с.23

Рябчук, А. М. (2004). *Проблеми дослідження бездомності*. Київ: Наукові записки НаУКМА: Соціологічні науки, т. 32, с. 22-27, с. 24-25. Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8155>

Рябчук, А. М. (2009). БЕЗДОМНІ КИЄВА: їх власна вина, випадок долі чи побічний ефект переходу до капіталізму?. *Спільнота Договору*. Режим доступу: <https://politika.org.ua/bezdomni-kiyeva-ix-vlasna-vina-vipadok-doli-chi-pobichnij-efekt-perexodu-do-kapitalizmu>

Смелзер, Н. (1994). *Социология*. Москва: Феникс, с. 688, С.

Укрінформ. (2016). Мінсоцполітики нарахувало 16 тисяч безхатків. Активісти - вдесятеро більше. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1949184-minsocpolitiki-narahuvalo-16-tisac-bezdomnih-aktivisti-vdesatero-bilse.html>

Ядов, В.А. (2003). *Стратегия социологического исследования*. Москва: Академкнига. с. 257

Dagher, M.F. (2018). Theories of homelessness. Chapman Peace Studies Capstone Projects. Retrieved from <https://sites.chapman.edu/capstoneprojectsinpeacestudies/2018/02/15/theories-of-homelessness/>

Garrett, T. (2012). *Street Children in Ukraine: Homelessness and Other Associated Risks*. Pace Brigham Young University Journal of Global Awareness, 12, p. 65-71 p. 63

Homeless Link. (2018). Report Young & Homeless 2018. London: Minorities House, p. 4. Retrieved from. <https://www.homeless.org.uk/sites/default/files/siteattachments/Young%20and%20Homeless%202018.pdf>

Invisible people. (2019). Pipeline to Homelessness: Aging Out of the Foster Care System, Victoria VanTol, Retrieved from <https://invisiblepeople.tv/pipeline-to-homelessness-aging-out-of-the-foster-care-system/>

Koegel, P., Melamid, E., Burnam, A. (1995). Childhood risk factors for homelessness among homeless adults. *American journal of public health*, 85(12), 1642–1649, p. 1644

Kyiv Post. (2016). Ukraine's invisible homeless people often fend for themselves. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/ukraines-invisible-homeless-people-412367.html?cn-reloaded=1>

Legislation.gov.uk. (2020). Housing act 1996, Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/52/contents>

Mangine S., Royse D, Wiehe V, Nietzel M. (1990). Homelessness among adults raised as foster children: a survey of drop-in center users. *Psychological Reports*, 67(3):739-475, p. 744

National Alliance to End Homeless. (2015). Foster Youth and Homelessness: What are the Risk Factors? Retrieved from <https://endhomelessness.org/foster-kids-and-homelessness-what-are-the-risk-factors/>

The Office of the High Commissioner for Human Rights. (2019). Housing Metadata Retrieved from <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/homelessness.pdf>

The United States Code, Office of the Law Revision Counsel. (2020). Retrieved from <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title42-section11301&num=0&edition=prelim>

United Nations. (2020). Who Are the Youth? Retrieved from <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/youth-0/index.html>

World Bank. (2018). A «Hand of Help» for Ukraine's Internally Displaced Persons. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/video/2018/06/28/a-hand-of-help-for-ukraines-internally-displaced-persons>

Bogner A., Littig B., Menz W. (2009). *Interviewing Experts*. New York: Palgrave Macmillan.

Unicef. (2003). Definition of Terms. Retrieved from:
https://www.unicef.org/lifeskills/index_7308.html

Quilgars D., Edgar B. (2010). *Youth Homelessness*. Homelessness Research in Europe. p.189

Mission Australia. (2017) Young people's experiences of homelessness: Findings from the Youth Survey 2017. Retrieved from:
<https://www.missionaustralia.com.au/publications/youth-survey/780-young-people-s-experience-of-homelessness-findings-from-the-youth-survey-2017/file>.

Gaetz S, O'Grady B, Kidd S, Schwan K. (2016). *Without a home: The National Youth Homelessness Survey. Executive summary*. Canadian Observatory on Homelessness. Retrieved from:
<https://www.homelesshub.ca/sites/default/files/attachments/WithoutAHome-execsummary.pdf>

Shelter. (2005) *Shelter factsheet: Young people and homelessness*. Retrieved from:
https://england.shelter.org.uk/_data/assets/pdf_file/0009/48627/Factsheet_Young_People_and_Homelessness_Nov_2005.pdf

Додаток А

Гайд інтерв'ю для експертів, що опікуються бездомними

1. Розкажіть, будь-ласка, яким чином Ви обрали Вашу нинішню спеціальність, сферу зацікавленості як допомога бездомним?
2. Як би Ви описали типового бездомного в Україні? Стать, вік, минуле.
3. У загальному доступі наявна дуже різна статистична інформація щодо частки бездомних в Україні. Чи володієте Ви незагальнодоступною статистикою щодо частки бездомних по відношенню до всього населення? Якщо ні, на Вашу думку, які існують перепони на шляху до отримання цих даних?
4. Скажіть, будь ласка, які вікові групи переважають серед бездомних? Чи це молоді люди, люди середнього віку або старші? Чи могли б Ви також окреслити чіткі рамки віку?
5. Чи велика частка молоді (під молоддю мається на увазі особі віком 16-25 років) серед бездомних в Україні?
6. Як, на Вашу думку, українці ставляться до молодих бездомних? (стереотипи, упередження)
7. На Вашу думку, що зумовлює те, що молодь в Україні стає бездомною?
8. На Вашу думку, яка у бездомної молоді минула історія? (якщо експерту важко відповісти, спитати: Чи це у минулому діти з фінансово незабезпечених сімей чи діти без батьківської опіки?)
9. Яку роль в бездомності серед молоді відіграє перебування в закладах інституційної опіки (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї)?
10. Яка, на Вашу думку, зараз ситуація із забезпеченням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом?
11. Якщо відповідь негативна, то – На Вашу думку, чи існує зв'язок між проблемою зі забезпеченням таких дітей житлом та подальшою бездомністю молоді?
12. Розкажіть, що зазвичай очікує на таких дітей у майбутньому?

13. Наскільки успішно відбувається адаптація та влаштування самостійного життя випускників дитячих будинків та інших закладів? Наскільки успішно вдається працевлаштувати таких дітей? Наскільки успішно вдається забезпечити їх житлом?
14. Чи відомі Вам випадки, коли випускники закладів інституційної опіки стають бездомними? Наскільки вони є поширеними, на Вашу думку?

Додаток Б

Гайд інтерв'ю для експертів в галузі інституційної опіки

1. Розкажіть, будь-ласка, як давно Ви залучені в галузь інституційної опіки? Чим конкретно Ви наразі займаєтесь в цій сфері?
2. Розкажіть про дітей, які потрапляють до закладів інституційної опіки, які домінуючи шляхи потрапляння в Україні?
3. Як себе почуває дитина, яка живе у закладі опіки? Який в неї психічний стан, її когнітивний, емоційний розвиток? Тобто в яких умов не фізичних, а психічних знаходиться дитина?
4. Розкажіть, що зазвичай очікує на таких дітей у майбутньому після закінчення закладів інституційної опіки (стосовно подальшої освіти, працевлаштування, житла, власної сім'ї)?
5. Наскільки успішно відбувається адаптація та влаштування самостійного життя випускників дитячих будинків та інших закладів? (Працевлаштування, житло і т.д.)
Якій частці випускників вдається успішно адаптуватися?
6. З якими перепонами до успішної адаптації до життя у суспільстві можуть стикатися випускники цих закладів?
7. Що зумовлює успішну адаптацію до життя у суспільстві випускників таких закладів?
8. Що відбувається з тим, кому не вдається адаптуватися до життя у суспільстві? (знайти житло, роботу)
9. Яка, на Вашу думку, зараз ситуація зі забезпеченням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом?
10. Якщо відповідь негативна, то – На Вашу думку, чи існує зв'язок між проблемою зі забезпеченням таких дітей житлом та подальшою бездомністю молоді?
11. Чи відомі Вам випадки, коли випускники закладів інституційної опіки стають бездомними? Наскільки вони є поширеними, на Вашу думку?
12. На Вашу думку, що зумовлює те, що молодь в Україні стає бездомною?

Додаток В

Транскрипти інтерв'ю

Респондентка 1

Діяльність: волонтерка, займається допомогою бездомним, засновниця благодійної книгарні «Дієслово».

Місто проживання: Київ

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 1.mp3

День та час запису: 13.04.2020 о 19:30

Тривалість інтерв'ю: 15:12

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, яким чином Ви обрали Вашу нинішню спеціальність, сферу зацікавленості як допомога бездомним?

Р: Взагалі у мене було багато упереджень щодо бездомних і приблизно 5 років тому я працювала в благодійному фонді і якимось на таких партнерських відносинах почала цікавитися іншим благодійним фондом, він називався «Соціальне партнерство» (називався, тому що його вже нема) і якимось я подалали свої стереотипи, більше дізналася про бездомних, як взагалі люди потрапляють на вулицю. І мене ця тема якимось так заділа, і потім я почала цікавитися цим більше і потім почала допомагати організаціями, які допомагають бездомним, а потім і долучилася сама, але в таку більше активістську діяльність.

І: Тобто, як давно виходить ви цим займаєтесь?

Р: Я б сказала років 2-3 роки.

І: Зрозуміло. Могли б ви описати, як ви бачити типового бездомного в Україні (стать, вік, яке в нього минуле).

Р: Можете подивитися на сайті організації «Соціальне партнерство», вони проводили дослідження, які можуть вас зацікавити. Але я не знаю досліджень щодо бездомних, я знаю напевно, що ніхто цією проблемою не цікавиться і не відстежував скільки бездомних гине на вулиці із за великих морозів або структуру бездомності, тобто я знаю, що на державному рівні не було таких досліджень... Те, що я бачу зараз під час карантину багато людей умовно бездомних, ну тобто це люди, які зазвичай живуть в хостелах, працюють на будівництві, їх там часто обманюють, це проблема нашої правової системи і судової. І таких людей багато, десь 40% з тих, хто зараз на вулиці.

Потім хто ще лишається на вулиці? Це випускники інтернатів і дитячих будинків, не лише тому що їм не дають житло, але насамперед через те, що в них не розвинені соціальні навички. Ну тобто вони не знають, як дати собі раду, як знайти роботу, вони не знають як жити в квартирі і вони потрапляють або на вулицю або в певні заклади наприклад, тюрми та інші. За моїми спостереження, можливо, таких людей на вулиці десь 15% або навіть 20%. Я навіть зустрічала бабусю нещодавно, їй вже 80 років і вона так дуже усвідомлено розказує свою історію, про те, що все пішло не так після дитячого будинку, тобто вона так і не змогла ніяк в житті влаштуватися. І зустрічала жінку там 60 років, ну тобто люди до такого віку доживають, але ... Багато зустрічала молодих чоловіків (це там 20 з невеличким).

Хочу так узагальнити, що взагалі люди опиняються на вулиці з дуже різних причин, і насилля в сім'ї буває, та інші конфлікти в сім'ї, але це люди в яких немає соціальних ...

І: зв'язків?

Р: Так-так зв'язків, але це люди в яких немає соціальних зв'язків або вони дуже слабкі.

І: Дякую, зрозуміло. Скажіть ще, будь ласка, чи володієте ви статистикою щодо частки бездомних по відношенню до всього населення, адже у загальному доступі наявна дуже різна статистична інформація щодо частки

бездомних в Україні. Можливо ви маєте приблизне уявлення, яка це може бути цифри?

Р: Я не знаю, я так як і ви читаю всі ці джерела і не знаю.

І: Ясно, а скажіть чи велика частка молоді (під молоддю мається на увазі особі віком 16-25 років) серед бездомних в Україні?

Р: Ну казала, що 15-20% це випускники інтернатів... А ще (забула просто) багато, хто з бездомних – це люди, які з в'язниці виходять і у них вже немає соціальних зв'язків і сім'я їх кидає, і вони не можуть ніде влаштуватися, знайти роботу (питання дискримінації) і вони залишаються на вулиці. І таких людей дійсно багато, десь 15-20%.

І: Як, на Вашу думку, українці ставляться до молодих бездомних? Які є думки про них, стереотипи?

Р: Дуже і дуже погано ставляться. Вони не розуміють психологію бездомності і вважають, що це здорові чоловіки і вони на вулиці, тому що вони не хочуть працювати, вони самі обрали таке життя, вони випивають або їх цікавить кримінал і таке інше. Тобто, абсолютне не розуміння, чому здоровий молодий чоловік не хоче працювати і не може себе забезпечувати.

І: Тобто, я правильно розумію, що молоді люди, які опиняються на вулиці – це здебільшого випускники із закладів соціальної опіки або із малозабезпеченої сім'ї?

Р: Так-так або малозабезпечені, або діти зі складними життєвими обставинами, або батьки пиячили, або рано пішли із життя батьки і таке інше.

І: Зрозуміло, а як ви вважаєте, яка зараз ситуація із забезпеченням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом? Ви сказали, що основним є те, що діти не мають соціальних навичок, але, на вашу думку, чи держава забезпечує житлом в достатній мірі?

Р: Ви знаєте, я недостатньо цю тему знаю, не хочу інтуїтивно казати.

І: Так, добре. Але, в цілому, як ви вважаєте, забезпечення житлом та рівень бездомності серед молоді взаємопов'язані?

Р: Так, звичайно пов'язані, тобто я не знаю напевно, але ... я знаю, чула про те, що є випадки, коли люди отримують житло і його продають, але мені здається, що якби давали житло, нормальне, в якому можна жити, то люди набагато рідше залишалися б на вулиці.

Але насправді багато людей стають бездомними і не може бути, що це лише через продажу квартир, мають бути інші причини. Я можу лише робити припущення. Можливо видають житло, там де немає роботи, в селах квартиру якусь.

І: Можливо якщо ви колись стикатися з випускниками закладів опіки або маєте певний досвід в цій сфері, розкажіть, що зазвичай очікує на таких дітей у майбутньому?

Р: Ну, зазвичай, це діти, які не отримали належний рівень освіти, який міг би дати їм стабільний прибуток, стабільне життя, ну тобто я зустрічала багато таких молодих чоловіків, які працювали або на будівництві, або якимись підробітками займалися, тобто це не про стабільність зовсім.

І: Скажіть, ви часто говорите про чоловіків серед молодих бездомних, тобто жінок ви зустрічаєте рідше?

Р: Так, мені не зустрічаються жінки зазвичай, якщо чесно. Ну тобто, я зустрічала дорослих жінок і питала у них, чому вони залишилися на вулиці. Але іноді ти просто дивишся і розумієш, людина мала складні життєві умови ще з дитинства. Але я частіше чоловіків зустрічаю, насправді.

І: Добре, дякую вам, це всі питання, які я хотіла обговорити з вами. Можливо, ви хотіли б додати ще щось з цієї теми, чого ми ще не обговорили стосовно бездомності серед молоді?

Р: Хочеться вам чимось допомогти, можете подивитися дослідження ... а так це все мабуть.

І: Ви мені дуже допомогли, дякую вам.

Респондентка 2

Діяльність: волонтерка ініціативи "Допоможи бездомному"

Місто проживання: Київ

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 2.mp3

День та час запису: 14.04.2020 о 12:18

Тривалість інтерв'ю: 15:12

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, яким чином Ви обрали Вашу нинішню спеціальність, сферу зацікавленості як допомога бездомним?

Р: Это своего рода всегда случайности, когда-то там очень давно, смотрела художественные фильмы, которые были связаны с бездомными с раздачей еды бездомным, как меня впечатлили, а потом я еще и увидела телевизионный сюжет, который рассказывал собственно о людях, которые остались без дома, я не помню детали уже истории, но я поняла, что это не свободный выбор, а это как бы случайность, которая может произойти со многими людьми, потерял документы, украли мобильный телефон, поссорился с родственниками и все.

І: Як би Ви описали типового бездомного в Україні? Стать, вік, минуле?

Р: Смотрите, это на самом деле очень не однородная группа, ну вот нет такого, знаете, одного эталонного бездомного человека, люди попадают на улицу очень разными путями, у нас нет собственной статистики, ей неоткуда взяться, но когда-то миллион лет назад проводилось исследование, более-менее системное, и там основные причины бездомности - это мошенничество с недвижимостью, это ссоры с родственниками, часто остаются на улице люди которые вышли из тюрьмы, потому что у нас была такая практика (не знаю как сейчас), но человек лишался прописки, очень часто это выпускники

интернатов, которым просто некуда идти, вот, закончился их срок пребывания в интернате и, по идее, государство должно обеспечить их жильем, но на практике этого не происходит. И это совпадает с тем, что сейчас у нас. То есть, истории про махинации с жильем их просто «валом», например, сейчас один из наших гостей находится в процессе очень сложного суда за свою недвижимость, и он такой далеко не один. Пол, возраст опять-таки сложно сказать, единственное, что я могу более-менее утверждать это что визуально мужчин больше, чем женщин.

I: Якщо все таки говорити про вік, то які вікові групи переважають: молоді люди, середнього віку, старші?

R: Я бы сказала, что это средний возраст в районе 50 лет. Но это скорее наблюдение.

I: Так, це зрозуміло. Тоді наступне питання, з вашого досвіду, спостережень, чи велика частка молоді (під молоддю мається на увазі особі віком 16-25 років) серед бездомних в Україні? Чи видимі вони, чи зустрічаються?

R: Я бы сказала, что визуально их меньше, но да, они есть. Из тех случаев, с которыми я знакома, это как раз-таки выпускники интернатов. Для меня это сначала было неожиданно, я вообще не знала как у нас эта система работает. Удивлялась, когда видела молодых людей.

I: А як, на Вашу думку, українці ставляться до молодих бездомних?

R: Мне кажется так же, как и ко всем остальным, «а чего они не идут работать», это вообще самый часто задаваемый вопрос по отношению ко всем бездомным и, мне кажется, что по отношению к молодым он гораздо острее стоит. «Почему молодой парень 20-ти лет не идет работать?».

I: Як би відповіли на це питання таким людям?

R: Дело в том, что они работают часто, но поскольку это люди без какого то хорошего образования, с вообще никаким стартом, они работают на каких-то очень разовых работах, низкооплачиваемых, которые очень легко потерять - разнорабочий на стройке, это на самом деле самый часто называемый род занятий, если говорить о группе мужчин работоспособного возраста. В общем,

они пытаются работать, все эти люди пытаются работать. Это не соответствует представлениям людей, хотя я понимаю, что люди мало знакомы с группой.

I: Так, зрозуміло. А скажіть, я правильно розумію, ви сказали, що більшість молодих бездомних людей – це випускники закладів інституційної опіки?

P: Я считаю, что по крайней мере, это достаточно заметная группа из интернатов. У нас вот сейчас есть девушка, она вот из неблагополучной семьи, в семье есть зависимости, и как мне сказали у нее есть проблемы с развитием, она часто сбегала из дома... То есть, я хочу сказать, что это тоже может быть одним из сценариев. Одна часть – это вероятно выпускники интернатов, а вторая – это просто люди из неблагополучных семей.

I: А як ви вважаєте, що саме у житті в інтернаті сприяє тому, що люди потім не можуть адаптуватися до життя у суспільстві ?

P: Насколько я знаю, ну во-первых, государство не выполняет своих обязательств, например, кому-то дали комнату в общежитие – это достаточно редкие истории, то есть наступает момент, когда просто перед человеком открываются двери – «иди», при этом их не адаптируют, то есть человека нужно к этому готовить, человек должен получить какую-то профессию, какое-то сопровождение от интерната. Ну вот куда он будет деваться, его выставили на улицу, у него нет профессии, жилья. Что он должен делать? Я не представляю... Вот человек привык, что его кормят, и он там получил школьное образование, потом все – стоп, иди на улицу.

I: Ще питання, Ви сказали, що держава практично не забезпечує житлом, незважаючи на законодавство, розкажіть детальніше про ваш досвід.

P: Да, есть закон, но он не применяется на практике, в большинстве случаев, опять-таки, я осторожна со своими высказываниями, я не то, что очень глубоко вникала в этот вопрос, но просто то, с чем мы соприкасались, никто не выделяет комнаты, никто за этим не следит. Я просто не помню, что там положено именно, на самом деле...Знаю, что собственное жилье им очень редко дают.

Респондентка 3

Діяльність: голова правління благодійної організації «Турбота в дії», координаторка проекту «Підтримки опікунів».

Місто проживання: Львів

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 3.mp3

День та час запису: 16.04.2020 о 12:00

Тривалість інтерв'ю: 20:39

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, як давно Ви залучені в галузь інституційної опіки? Чим конкретно Ви наразі займаєтесь в цій сфері?

Р: Я - голова правління організації «Турбота в дії», також я координатор проекту підтримки прийомних сімей, усиновлення та опіки, більше займаюся батьками. Наша організація вже понад 20 років працює в Україні, допомагаєм дітям-сиротам, батькам, сім'ям у складних життєвих обставинах, також відвідуємо інтернати, дитячі будинки, маємо багато волонтерів. Особисто я працюю в організації більше року, але в громадському секторі близько 4 років...

І: Розкажіть про дітей, які потрапляють до закладів інституційної опіки, які домінуючи шляхи потрапляння в Україні?

Р: Найчастіше, це бідність сімей, які живуть по селах далеко від цивілізації, безробіття, алкоголь і так далі. Це також діти у яких батьки випускники інтернатів, тобто батьки, які були також в інтернаті.

І: Зрозуміло, а розкажіть, будь ласка, що зазвичай очікує на таких дітей у майбутньому після закінчення закладів інституційної опіки (стосовно подальшої освіти, працевлаштування, житла, власної сім'ї)?

Р: Ну, по-перше, інтернати є різні, освітні, соціальні, медичні. Може бути соціальний інтернат, що належить Міністерству соціальної політики, а такі інтернати, де діти з ДЦП, мають неврологічні проблеми, психіатрія і так далі. Є, наприклад, такі батьки, які могли виховувати дитину 12 років з інвалідністю (залежить звичайно яка інвалідність), а коли дитина росте, нею складніше опікуватися, вони віддають в інтернат, то є такі. Є такі, хто з народження у дитячому будинку або інтернаті. Наприклад, освітніх інтернатів, їх є найбільше в Україні, якщо ми говоримо про такі інтернати, то рівень якості освіти там слабенький, треба розуміти. Як таких інтернатів мало залишилося, їх переробили на навчально-реабілітаційні центри різні, що також свідчить про не надто якісний рівень освіти. Тож можуть бути певні очікування, що може бути з такими дітьми. Я не кажу, що всі – не всі. Є діти, які стараються, знову ж таки залежить від того, в якому статусі перебуває дитина, не всі є сиротами або їхніх батьків позбавлено батьківських прав, тобто їм держава не допомагає, вони не є «статусні», ну тобто у них наче все окей, бо є сім'я, але їм також складно. У них може бути соціальна стипендія, залежно від того куди вони підуть вчитися, найчастіше це ПТУ, виробничі такі професії: маляр, штукатур. Більшість із них йдуть вчитися не по своїм бажанням, куди б вони хотіли, а там, де є угода інтернату з ПТУ. Там навчають на куховарок, малярів і всі дружно йдуть туди вчитися. Бо не кожне ПТУ готове брати таких дітей, навіть якщо з дитиною все абсолютно «окей». Тобто, є інтернати кращі, є геть не кращі, є різні інтернати. Якщо брати Львів, тобто міські, то там діти можуть в університети поступати. А так у більшості складна ситуація з освітою подальшою.

І: Ясно, дякую. Розкажіть детальніше саме про адаптація випускників до самостійного життя, наскільки успішно це відбувається?

Р: Звичайно не просто адаптуватися після інтернату, якщо є якась підтримка, від наставників, менторів або навіть вихователів з якими добрі стосунки у дитини, то можливо може бути не така сумна картина. Тому що без підтримки, не всім можуть надати соціальний гуртожиток, якщо дають, то бувають такі ПТУ, де немає гуртожитків, і треба десь жити. Отримують

стипендію і якимось живуть. Як правило, перший місяць дуже швидко «спускають» стипендію, бо не можуть розпоряджатися фінансами, а потім ходять просять їсти, бо нема що... їх ніхто не навчає фінансовій грамотності. Щодо соціалізації, як такої, побудови стосунків, комунікації – це все непросто для них, відповідно вони жили в своєму світі і вони не готові до світу, який оточує нас, тобто їм дуже складно. Ясно теж, що це така свобода, де може панувати алкоголь, хімічні всякі речовини впливу. Відповідно, вони швидко попадають під вплив, особливо негативний. Навчання, часто так буває, що просто відвідують, якщо відвідують.

I: Так, зрозуміло. Скажіть, що відбувається з тим, кому не вдається адаптуватися до життя у суспільстві? (знайти житло, роботу) Чи зустрічали ви такі випадки?

P: Залежно від інтернату, якщо це районний, рідко так буває, що нормально адаптуються і закінчують ПТУ і десь підуть на роботу – це рідкісно. Найчастіше трапляється рання вагітність, якщо це дівчина, очевидно, що вона не зможе відвідувати пари і так далі, якщо в неї є житло, то вона там залишається і намагається якимось підтримувати, щоб дитину не забрали в дитячий будинок, в будинок дитини. Це алкогольна залежність також.

I: Яка, на Вашу думку, зараз ситуація зі забезпеченням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, житлом?

P: З такою інформацією краще подаватися в обласні адміністрації, бо це вони відповідають за закупівлю або там Міністерство соціальної політики, так як частина коштів виділяється з державного бюджету. Те, що спостерігаю останнім часом, звичайно побільшало, це приємно, що квартири нарешті є для випускників, дітей-сиріт, тобто кількість однозначно збільшилась, це не може не тішити. Наскільки відсотково не можу сказати, бо це треба брати дані за останні 10 років і тоді ми зможемо бачити якусь статистику, наскільки змінилося. Те, що збільшилось – це однозначно, те, що не все покривається – це теж однозначно.

I: Чи відомі Вам випадки, коли випускники закладів інституційної опіки стають бездомними?

P: Особисто не знаю, знаю тільки одну дівчинку, вона наче і не бездомна, але іноді ночувала на лавочці, але зараз вона має роботу, житло, тобто десь живе, але такі проблеми були.

I: Наскільки такі випадки є поширеними, на Вашу думку?

P: Мені складно насправді відповісти, чи стають вони бездомними і наскільки часто... Не знаю, це напевно краще питати організації, які займаються бездомними. Вони краще знають, яка там історія... Ну так бувають такі історії, коли приходять випускники інтернатів і просять їсти, це зрозуміло, якщо вони просять їсти і так діла, то не факт, що вони мають дах над головою. Це дуже складно відслідковувати.

I: Зрозуміло, дякую. Так як ви зі Львова, то ви говорите більш про Львівську область?

P: Якщо говорити про адаптацію і так далі, то це притаманно всій Україні, тому що Львівська область нічим не особлива...

I: Дякую вам за те, що приділили свій час.

Респондентка 4

Діяльність: волонтерка міжнародної благодійної організації «Спільнота Святого Єгидія»

Місто проживання: Київ

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 4.mp3

День та час запису: 17.04.2020 о 12:00

Тривалість інтерв'ю: 12:05

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, яким чином Ви обрали Вашу нинішню спеціальність, сферу зацікавленості як допомога бездомним?

Р: Я почала вчитися в університеті на першому курсі і мій одногрупник вже роздавав їжу бездомним щотижня і він просто запросив мене приєднатися ну вот я пішла з ним і так і залишилась.

І: Як давно це було?

Р: Це було вже вісім з половиною років тому.

І: Тоді ви могли б описати типового бездомного в Україні, стать, вік, минуле?

Р: Ну це складно, тому що люди на вулиці дуже різні, наприклад, коли ми говоримо «бездомна людина з вулиці», то всі звичайно собі уявляють п'яного чоловіка, який стоїть в переході і просить милостині, але це дуже маленька частина людей насправді. Скажемо так, є такі, але таких дуже мало. Потім також є дуже велика частка людей, які працюють, чимось займаються намагаються за собою доглядати, але їм просто немає де жити, вони часто ночують підвалах, під'їздах, на вокзалі дуже багато, але в день намагаються займатися різними штуками. І є, наприклад, бездомні люди старі, і ти впринципі ніколи б не здогадалася, що вони живуть на вулиці, але вони насправді бездомні. Просто справляються з доглядом за собою більш менш.

І: А якщо говорити про вікові групи, то здебільшого, які вікові категорії переважають? Молоді, середнього віку, старші?

Р: Напевно, це люди середнього віку і старші, молодих менше.

І: У загальному доступі наявна дуже різна статистична інформація щодо частки бездомних в Україні. Чи володієте Ви незагальнодоступною статистикою щодо частки бездомних по відношенню до всього населення? Р: Якщо чесно ні, я читаю те саме, що і ви. Хтось рахує в Києві починаючи від п'яти тисяч або двадцять тисяч, ну це дуже складно. Я теж не володію якимись супер конкретними цифрами.

І: Добре, а якщо говорити про вік, то чи помітна таку категорія бездомних, як молоді люди (16-26 років)?

Р: Ну взагалі ми зустрічаємо так, але от дітей, підлітків дуже мало. Більше людей із молодих – це ті, які вже закінчили якісь навчальний заклад, випустилися з інтернату, або багато я зустрічаю людей близько 30 років, частіше це хлопці, випускники інтернатів, яким стало дуже важко справитися з життям. Таких зустрічаємо, а супер молодих дуже рідко.

І: А якщо узагальнювати причини з яких молоді люди опиняються на вулиці, то ви сказали, що це часто випускники інтернатних закладів?

Р: Виходить, що да. Ну із тих, кого я зустрічала, то вони часто говорять: «Вот я сирота», «Я из интерната», тобто такі причини. Іноді буває, що людина залишається сама, померли родичі і хтось обманом «віджав» квартиру. Але так, часто вони зазначають, що вони із самого початку самі.

І: Як думаєте, що спричинює те, що молоді люди після випуску із закладів опіки стають бездомним, не можуть адаптуватися?

Р: Ну тому що в інтернаті така обстановка, наскільки я розумію як це все працює: людей просто не готують до реального життя, вони завжди живуть групою, про них завжди піклуються їжа десь береться, одяг, гроші десь беруться і так далі. Тобто людина, яка закінчує інтернат вона не знає, що їй робити, вона не знаю як ходити в магазин, що купити, що не купити, як витратити гроші, де взяти житло. В неї майже немає ніяких соціальних зв'язків,

немає якихось друзів (назвемо це так: «із звичайного світу»), немає родичів, які можуть допомогти, нема тих, хто допоможе з квартирою, з господарством і так далі. Тобто, людина викидається в реальний світ, де її чекає багато людей, які хочуть нажитися на них, «віджати квартиру» і так далі, забрати якийсь гроші, які накали за цей час на її рахунки і так далі. Тобто, якщо у випускників інтєрнатів немає якихось зв'язків, хоч когось, хто може допомогти, то це часто закінчується дуже печально. Часто людей не приймають, з'являються якийсь небезпечні знайомства і так далі.

І: Як на Вашу думку в Україні взагалі ставляться до молодих бездомних ? (стереотипи, упередження)

Р: Переважає так, от «Молодий, нічим не займається, безтолковий, нехай сам іде і заробляє гроші...». Ніхто вже таких людей не жаліє, дітей в інтернаті ще жаліють, але коли ці діти виростають і виходять із інтернатів, їх перестають жаліти і допомагати і так далі. Тобто, молодим їм реально важче отримати допомогу чи милостиню, всі просто дивляться с погляду «От молодий, хай іде працює».

І: А чи відома вам інформація, як держава забезпечує житлом випускників інтернатів?

Р: Я не знаю деталей, взагалі так має відбуватися, але часто дають не житло, а якісь гроші, за які людина має купити собі якусь квартиру, ну це випмагає якоїсь допомоги. Потім я знаю ще є такі випадки, якщо ти людина з інвалідністю, то часто через якісь корупційні схеми оформлюють в пансіонати, будинки престарілих, і ці квартири «віджимають», типу як би отрагінзовуючи, що квартиру дали, але насправді не дали. Є різні такі схеми, я не робила якихось досліджень стосовно цього, але знаю, що таке теж є. Потім часто можна уявити, якщо їм дають гроші на цю квартиру, то людини, яка не має фінансової освіти, це дуже складно зробити, да, вкласти якое правильно, купити щось правильно і так далі. Часто це (отримання житла) займає роки, а де дитині жити після інтернату ще три роки, коли вона зможе отримати квартиру? Зв'язуються з непонятними компаніями, намагаються заробити грошей.

І: Зрозуміло, а як з працевлаштуванням, наприклад? Чи знаєте випадки, коли не хотіли брати на роботу?

Р: Я не знаю, я спілкуюся частіше з людьми, які вже на вулиці опинилися, тому мені складно сказати.

І: А якщо говорити про всіх бездомних, ви казали, що багато, хто намагається працювати, то чи поширеними є випадки, коли їх обманюють, не виплачують гроші?

Р: Так, ці випадки поширені не тільки серед молодих, а й всіх бездомних. Вони погоджуються на якусь роботу, десь їдуть працюють, потім їх або виганяють, відвозять назад, такі випадки є частими на вокзалі. Поки він був відкритим, працювала така система, було своє місце, де люди просто шукали роботу, приходили роботодавці і приходили всі, хто готові працювати нелегально кожного дня. І часто людей забирають на заробітки, їх вивозять, вони щось працюють і потім їх просто вертають назад і то, якщо вертають, без грошей, без нічого. Тобто, людина пропрацювала три місяці, її потім вигнали і все. Часто навіть, якщо люди працюють і отримують гроші – це дуже маленькі гроші, людина не може винаймати житло, якусь квартиру, тому змушена ночувати на вокзалі.

І: Зрозуміло, дякую вам.

Респондент 5

Діяльність: соціальний працівник, засновник міжнародного благодійного фонду “Максимум”.

Місто проживання: Дніпро

Стать: чоловік

Запис: Інтерв'ю 5.mp3

День та час запису: 23.04.2020 о 16:48

Тривалість інтерв'ю: 24:44

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, як давно Ви залучені в галузь інституційної опіки? Чим конкретно Ви наразі займаєтесь в цій сфері?

Р: З 2009 року, якщо конкретно ми займаємося самими інтернатними закладами, спочатку ми допомагали, спілкувалися з дітьми, дружні стосунки. А зараз ми запровадили програму «Наставник», можливо ви чули.

І: Так.

Р: Тоді не буду детально розповідати.

І: Розкажіть про дітей, які потрапляють до закладів інституційної опіки, які домінуючи шляхи потрапляння в Україні?

Р: Це інша наша програма, насправді воно все пов'язано. Як правило, це діти із сімей із складними життєвими обставинами, але це такі сім'ї, які м'яко кажучи не належно виконують свої батьківські обов'язки. Якщо чесно, то якби було б більше місць в закладах, то вже зараз дітей у таких закладах було ще більше. Тобто, це діти, які живуть в екстремальній бідності, в сім'ях які не можуть зараз виконувати свої обов'язки, їх досить багато, За такими грубими підрахунками, десь півмільйона дітей проживають в таких умовах. Ну це звідки діти потрапляють і якщо ви знаєте, то взагалі тільки 8% дітей це сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, всі інші – це діти при живих батьках.

І це така велика проблема, тому що діти, якщо вони вже мають статус як позбавлених батьківської опіки, то вони мають шанс потрапити в сімейну форму виховання або коли вони випускаються то вона мають якісь пільги, пільги на вступ для навчання, якусь стипендію, квоти на квартири. А діти, які вирости в інтернатному закладі маючи ті ж самі травми, порушення прив'язаності, але вони виходять за документами, за юридичним статусом, як домашня дитина і ніяких пільг вона немає – і це ще гірше, тому що вони взагалі незахищена категорія. Тобто, по всіх документах вони «домашні діти», насправді вони інтернатовські і травми у них інтернатовські. Тому оці сім'ї з СЖО – це є постачальники. Кожна третя дівчинка-випускниця інтернатного закладу або віддає дитину або її позбавляють прав, тільки тому що вона просто не вміє або потрапляє в залежності, ну дуже важко. Тому ще одна наша програма – це ми допомагаємо сім'ям у складних життєвих обставинах, щоб діти взагалі не потрапляли в заклади. Наша мета – йти на випередження. І ця програма дуже вдала, ми відкрили денний центр, це куди можуть приходити діти з групи ризику, ми з ними уроками займаємося вчимо їх тут, тобто це таке місце безпеки і супроводжуємо ці сім'ї. Це повний супровід, індивідуальний план виходу із цих обставин, це батьківські клуби, підвищення батьківського потенціалу. Тобто, діти потрапляють у заклади із таких сімей і ми допомагаємо таким сім'ям, це також набагато дешевше утримувати сім'ю і набагато ефективніше. Краще ми підтримаємо дитину і залишимо їй біологічну сім'ю, ну якщо там немає загрози життю звичайно.

І: Ви багато говорили про негативні наслідки перебування у закладах опіки, можете детальніше розказати як себе почуває дитина, яка живе у закладі опіки? Який в неї психічний стан, її когнітивний, емоційний розвиток? Тобто в яких умовах не фізичних, а психічних знаходиться дитина?

Р: Ну дивіться, всі діти там на два-три роки відстають у розвитку. Кожна дитина, в залежності від історії дитини, чим пізніше потрапила в інтернатний заклад, тим для неї краще. Тобто, якщо дитина з самого дитинства потрапляє в інтернатні заклади, то дуже багато проблем маємо потім, тому що дитина навіть

якщо вона жила неблагополучно, вона мала якусь прив'язаність до батьків. А в чому проблема дітей в закладах? Вона самотня при великому оточенні людей, тобто людей навколо багато, а «мого дорослого», якому дитина може довіряти і який стабільний у моєму житті немає. Тобто дорослий який може стати опорою, стабільністю - його немає взагалі, якщо психологи, вихователі вони всі спільні для всієї групи. Вони всі змінюються, волонтери приїжджають і вони теж для всіх, а дитина залишається самотньою. І саме головне, що у них вирабатуються це споживацьке ставлення, тому що дитина звикає, що всі їй мають щось зробити, тобто спонсор має якійсь подаруночок, цукерочки тільки тому що вона в закладі, а потреба дитини залишається у безпеці. Якщо брати за пірамідою Маслоу, такі загальні потреби вони задоволені, там є нормальний одяг, їжі, ліки, а ось далі дитина не може почуватися безпечно, якщо немає дорослого і якщо вона не знаю, що буде далі, оця невизначеність дуже погано впливає на дитину. Тобто, її вже забрали проти її волі, вона цього не хотіла, а її забрали, і багато випадків коли не одноразово забирають. Наприклад, потрапила у сім'ю не прижилася і назад у якийсь заклад - дуже багато переміщень у дітей. Тобто, вони взагалі перестають контролювати своє життя, вони стають споживачами, тобто «мені всі зобов'язані, тому що я в закладі», але «я не можу ні до кого прив'язатися, мати почуття тому що мені буде боляче, я тільки прив'язався до якогось місця, а потім це все зникає і це дуже боляче. І вони стають десь черствими до людей, але привчаються, що дорослі для того, щоб матеріально тебе забезпечити, вони можуть тільки скривдити. Потім вони виростають і не можуть влаштуватися до реального життя, вони не можуть будувати стосунки, сім'ї, навіть на одній роботі не можуть багато затримуватися. У них психологія така: якщо воно щось гарне: то воно рано чи пізно закінчиться і закінчиться дуже болячі: тому вони іноді саморозрушають те: що вже збудовано: тому що їм так легше перенести. Тому що я ініціатор того, що зараз відбудеться, навіть якщо це щось погане, а не так, що я знову прив'язався, а мене знову по живому.

I: Насправді, от мене найбільше цікавить наскільки вдається адаптуватися до життя у суспільстві після випуску із закладів опіки? (житло, освіта. сім'я)

P: Так, якщо брати суху статистику, то тільки 10% випускників більш менш нормально адаптуються, 1% дітей отримують вищу освіту, 50% схильність або скоєння злочинів, тобто статистика невтішна і те, що ми бачимо – воно так і є. Якщо брати освіту, найчастіше діти потрапляють або в ПТУ, або коледжі (раніше це технікуми) і вони знають, що вони сироти і вони вже приходять із споживацьким ставленням, їм платять стипендію і вони знають, що відрахувати їх не можуть до 18 років, тому вони взагалі аайже не вчаться і не тому що вони погані, а тому що система їх привчила - «вам не треба нічого робити – вам всі зобов'язані». І там вони і йдуть до 18 років, потім їх або відраховують, або якось там довчаються.

I: А з житлом як?

P: З житлом вони майже всі проживають у гуртожитку, тобто вони всі вже вступають у навчальний заклад там де є гуртожиток.

I: А далі, наприклад, закінчилось навчання де вони можуть далі жити?

P: У деяких є спадщина – будинок чи квартира, деякі повертаються до своїх батьків, яких позбавили батьківських прав, тобто ті умови в яких вони проживали, звідки їх забрали, де не можна жити, де була небезпека, а вони мають повернутися в ті самі умови. Є випадки вже два роки поспіль, коли субвенція заходить на придбання житла, але на місто Дніпро в цьому році виділили 9 квартир. Це досить мало, але це щось. Тобто, вони можуть отримати житло, але мало шансів зважаючи на чергу. Якщо їм вже 18 років, то, вони просто шукають хлопця або дівчину, яка з квартиру... є у нас такі випадки. У нас (це в Дніпрі) є соціальний гуртожиток, де можуть проживати сироти до 23 років.

I: Скажіть, якщо узагальнювати то які найбільші перешкоди до адаптації для випускників закладів опіки?

P: Дивіться, якщо брати «домашню дитину» ну в нормальних умовах, то вони багато чому вчиться з прикладу своїх батьків, тобто це процес навчання,

дитина виростає в цих умовах, дитина бачить взаємовідносини, як вирішується конфлікт, як будується сім'я взагалі, як їжа готується, як влаштований звичайний бит. Дитина в закладі вона відрізана, тобто така ізоляція, вона немає нічого спільного зі світом, що насправді існує. Тобто, їжу їм готову приносять, одяг теж, куди вони їдуть за них все вирішують – атрофоване відчуття того, що тобі треба щось робити для того, щоб чогось досягти. По-друге, відсутність прив'язаності до дорослого, воно теж дається в знаки. Тобто, так відсутність прив'язаності та життєвих навичок.

I: Тоді так питання, чи зустрічали ви такі випадки, коли випускникам не вдалося адаптуватися? Чи знаєте випадки, коли стають бездомними.

P: Так, звичайно такі випадки є. Є випадки, коли гинули, є самогубства, багато хто у в'язниці, які уже звільнилися, є хто досі, таких дуже багато, на жаль. Є також хто в залежності потрапляє, є також безхатченки. З нашого досвіду, якщо є організація, які займаються адаптацією, то діти які туди потрапили, якими плідно займаються, вони більш менш йдуть нормально по життю, але це потрібно дуже багато ресурсів, щоб цю дитину підготувати, як ви казали емоційний інтелект він дуже слабкий, це треба дуже багато ресурсів, фахівців, щоб стабілізувати дитину. Це вже не дитина 22-23 роки, але всеодно треба займатися. А ті діти на яких не вистачило ресурсів організації, то по нашому досвіду, досить швидко потрапляють в залежності, в'язниці, безхатченки і так далі.

I: На вашу думку, наскільки поширеною є неуспішна адаптація?

P: Це тільки 10% нормально адаптуються, як я казав.

I: Тобто інші 90% це просто різні варіації ненормальної адаптації?

P: Так, але от якщо займатися дітьми, то майже всі йдуть нормально. Є там якісь поодинокі випадки, але більшість нормально. Ну краще взагалі не допустити потрапляння дитини в такі закладі. Але ми ще сподіваємося, що гарні результати дасть програма «Наставництва», коли є людина, яка піклується тільки однією дитиною і це дає свої гарні результати.

I: І останнє питання, трохи в іншій сфері, як думаєте, що зумовляє те, що молодь (16-26 років) в Україні стає бездомною?

P: Дивіться, наприклад, у мене є два випадки, ми відкрили центр інтеграції, де будуть проживати випускники інтернатних закладів, замість ПТУ, гуртожитку, вони проживають у нас з повним супроводом, індивідуальним планом і так далі, а зараз в мене проживають два хлопця, які не могли повернутися додому, у нас є кар'єр і вони два роки жили там влітку, у одного насилля в сім'ї, інший постійно сваритися з батьками і уходить, тобто одним із шляхів – це родини, яким немає справи до своїх дітей і потім діти уходять з дома тікають. Друга причина – це звичайно випускники наших інтернатних закладів, діти з інвалідністю часто жебракують, використовуючи свою інвалідність, бо це вигідно або це просто випускники, які не змогли адаптуватися. Третє, мені здається, це психічні хвороби, як шизофренія, це також може стати причиною. Є такі діти ще – втікачі, вони просто тікають, не можуть бути вдома і все. Тому це можливо якась інша статистика, я всього не знаю, але це то, що ми спостерігаємо.

I: А проблема із забезпеченням житлом?

P: Ну так це теж може бути, є така проблема, але ж дивіться не проблема сама із забезпеченням житлом. Я так розумію ви з Києва, так, ви ж можете спостерігати, як багато людей приїжджають у Київ при цьому не маючи житла, вони знімають квартири, працюють і при цьому вони не стають безхатченками, тобто не сама проблема що немає житла, дуже багато людей живуть в орендованому житлі, сама проблема в тому, що діти не можуть дати собі ради, що з цим житлом робити, що з життям робити. Я знаю випадки, коли сироти продавали житло, кудись потім ці гроші пропадали, іноді буває, що дитина виходить, а в неї на рахунки 80-100 тисяч гривень, якщо пенсія накоплюється за 18 років, бувала так, що дитина за одну ніч у нічному клубі все «спускала». Тобто, основна проблема навіть не у забезпеченості, хоча вона звичайно теж є, основна проблема, що вони стають безхатченками, що вони не вміють розпоряджатися ресурсами, вони не можуть спрогнозувати, що буде у них

завтра. Дитина не могла знати, що буде у неї в житті, сьогодні вона була в сім'ї, завтра її забрали в прийомну сім'ю, потім в санаторій, потім в центр реабілітації, потім в дитячий будинок, тобто у дитини відсутні причинно-наслідкові зв'язки – вона не може розрахувати, що мені завтра десь треба буде жити, цього навичка немає, він звик, що все якось саме вирішиться, тому навіть якщо є гроші є житло, мені це не потрібно, я пішов взяв кредитів багато. Це теж у нас проблема велика, що вони нагрібають цих «ШвидкоГроші» і чомусь їм дають, тому проблема в тому, що вони не знають як розпоряджатися своїм життям, ну це моя думка.

І: Дякую, це вже всі питання, що я хотіла з вами обговорити, тому дякую вам ще раз.

Респондент 6

Діяльність: керівник міжнародної благодійної організації «Спільнота Святого Єгідія» в Україні.

Місто проживання: Київ

Стать: чоловіча

Запис: Інтерв'ю 6.mp3

День та час запису: 23.04.2020 о 10:30

Тривалість інтерв'ю: 19:44

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Тоді, будь ласка, давайте розпочнемо з того, що розкажіть яким чином ви обрали цю свою сферу зацікавленості, як допомога бездомним. Трохи розкажіть про організацію в якій ви працюєте: як давно і чим саме займаєтесь?

Р: Це «Спільнота Святого Єгідія» - міжнародний рух християнської етики, який народився в Україні у 1968 року і з 1991 року в Києві. На Пасху 2008 року ми читали про розп'яття Христа і вирішили, що найкраще бути біля Христа - це допомогти тим, хто є поряд – бездомним людям, бо вони страждають найбільше в місті, на них не звертають увагу, не допомагають, стигматизують. Почали на Майдані 1998 року, тоді ми познайомились, там ми познайомилися з десятьма людьми, серед них були не тільки бездомні, а й бабусі, яка просили милостиню і поступово сьогодні в St. Egidio допомагає бездомним на вулицях Львова, Харкова, Франківська і Києва.

І: Добре, тоді наступне питання, як би ви описали топового бездомного в Україні (стать, вік, минуле).

Р: Ну перша проблема – це складність систематизації і типовості, тому що є дуже багато індивідуальних проблем, люди дуже різні. Одна справа, коли бабусю, дідуся виганяють з дому родичі або коли дитина 18 чи 21 року випадає із системи соціальної опіки і опиняється на вулиці, інші штука це заробітчани,

інша це люди, які звільняються з в'язниці і це абсолютно різні історії, точно типовий бездомний не виглядає так, як якого малюють – чоловік, який стоїть посеред тротуару і просить милостині, від нього тхне і який п'яний. Це абсолютно помилкове уявлення, це найслабша категорія бездомних, яких не дуже багато.

I: А таке питання, насправді в публічній сфері наявна дуже різна статистична інформація щодо частки бездомних в Україні. Можливо у вас є якісь приблизно уявлення яка це може бути цифра в рамках України або Києва?

R: Одного разу знайшов інформацію, що в Києві зареєстровано вісім з половиною тисяч, але не можу знайти джерело. Зазвичай експерти говорять помножити на два цю цифру. Кол говорять про п'ятдесят тисяч – це завишена цифра. І проблема статистики – це проблема визначення бездомного, бо є закон «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» і там, наприклад, бездомний – людина, яка нічого немає, але часто бездомні – це, наприклад, заробітчани, що приїжджають з села, кілька років працюють у Києва, за цей час якщо хата була погана, то за цей час хати може вже і не бути. Для «Спільноти Святого Єгидія» - бездомна людина – це така, яка ночує на вулиці. Таких людей точно в Києві більше 10 тисяч.

I: Зрозуміла, дякую. А, з вашого досвіду, все-таки, які вікові групи переважають? Це молоді, страші або середнього віку хоча б приблизно?

R: Абсолютна більшість – це люди трудового віку, з 18 до 60

I: А чи дуже помітна частка саме молоді (16- 26 років) ?

R: Неповнолітніх на вулиці майже немає, тому що в Україні працює система соціального захисту дітей, до них підходить поліція, щось робить кудись там відвозить, повертають в родину, інтренад чи ще щось.

I: А якщо після 18 років вже?

R: Зовсім молоді є, але не багато. В основному, це випускники інтернатів, потім люди, що повертаються з в'язниці, потім вже заробітчани, бо мвста ростуть за рахунок урбанізації, міграції у великі міста і зовсім не у всіх нормальне життя, тут у місті. І тому частина тих, хто приїздить у великі міста залишаються на

вулиці або живуть і працюють в одному місці, а коли зимою опускається температура, то на будівельних майданчиках звільняють низькокваліфікованих робітників і вони залишаються на вулиці.

I: А можете більш детально розповісти про те, що ви говорили, що молодь на вулиці - це часто випускники закладів опіки, можете пояснити чому це відбувається саме з ними? Що сприяє тому, що саме випускники опиняються на вулиці ?

P: Закони, тому що коли батьків позбавляють батьківських прав, це не означає, порушуються права дитини, у неї залишається власність, батьки мають сплачувати за її навчання, здоров'я і так далі. Коли дитина випускається із системи опіки виходить, що у юнака чи юначки є власність, типу дому, квартири чи ще чогось. Але, наприклад, в цей час там притон, вона не може повернутися, вона не може продати, тому що там зазвичай заплутано з точки зору документів і для молодої людини це дуже важко організувати. Потім частина дітей ті, що не мають нічого, їм держава мала видати, але ця черга рухається дуже повільно, потім поки вони навчаються живуть у гуртожитках ПТУ, а потім вони залишаються без нічого. Або держава мала б надати житло або вони мали б знайти роботу і знімати житло, але у 21 рік далеко не всі можуть знайти собі роботу, щоб знімати житло.

I: Зрозуміло, а скажіть, будь ласка, як взагалі українці ставляться до молодих бездомних, що вони про них думають, які можливо стереотипи переважають про цю категорію?

P: Вони не дуже помітні, бо це виглядає як компанія хлопців з кварталу і вони навряд чи дуже відрізняються від жителів кварталів, тому окремої якоїсь думки немає. Точно молодим не подають милостиню, тому вони намагаються знайти все-таки якесь рішення. Якщо дівчина на вулиці в неї скоріш за все якась інвалідність чи хвороба. Бо здорові дівчата на вулиці не виживають. Тобто світ з великим насильством і тому вони десь підробляють... Вони не відрізняються від людей з електрички, що приїхали з села на роботу. Тобто, якихось думок саме про молодих людей немає.

I: Ну а в цілому про бездомних, яка думка наявна?

P: Про бездомність думають що люди які сплять на лавках, брудні, неохайні, що вони ледацюги, що вони переносять хвороби. Це просто Середньовіччя. Наприклад, коли мер Києва коментував ситуацію з карантинном. Що вони всі п'ють, тобто є концентрація всього поганого. Їх бояться, вони агресивні. Але насправді вони залякані. Щоб допомогти він має бути охайним, розмовляти трьома мовами, займатися спортом і сидіти біля метро читати Квітку-Основ'яненка (*сміється*).

I: Скажіть, в цілому, бездомні вони намагаються працювати, заробляти гроші, але які в них є перешкоди чому це не завжди вдається?

P: Перша точка – це здоров'я, вони не живуть довго, тобто абсолютно типово, коли вони помирають в сорок років, дуже багато людей. Їх вбивають, є велике насильство з боку суспільства та між ними. Потім на вулиці часто опиняються через хвороби, це як не знаю правильно, ментально відсталість, особливість чи якісь інші інвалідність, тому перша перешкода – це здоров'я, друга – це ринок праці в Україні. У нас немає роботи, тобто, і зарплатня некваліфікованих людей не дозволяє винаймати житло, тому проблема з роботою є типовою для всіх українців, не тільки бездомних. Інша проблема – це відсутність документів, але здається зараз все буде краще, адже айді-картку буде поновити досить просто, не як паперовий паспорт. Ну і мабуть не достатня освіта, але так само для всіх це проблема. Для бездомних – це відсутність постійного зв'язку з роботодавцем, їх телефони старі, розряджені і часто не поповнені, а зараз крім постійної реєстрації, ще важливим є постійний номер телефону, щоб завжди можна було знайти, а їм просто банально немає, де його зарядити.

I: Так, дякую, зрозуміло. Тоді таке останнє питання, якщо повертатися до інституційної освіти, то як ви вважаєте, наскільки успішно відбувається адаптація, в цілому, коли діти випускаються закладів опіки. Тобто наскільки їм успішно вдається працевлаштуватися, забезпечити житлом себе?

P: Це дуже сильно залежить від закладу, одна річ інтернати, інша річ, наприклад, будинки сімейного типу.

I: І ситуація краща ...?

P: В будинках сімейного типу, тому що вони живуть в родині, вчать в звичайних школах, а не окремих класах, тому набагато краще. І знову ж таки який саме заклад, якщо для дітей з інвалідністю – це одне, якщо для здорових дітей, то інше. Тому є дуже велика різниця між цими закладами. Людина з інвалідністю сьогодні зовсім не захищена. Вжити на пенсію шансів немає. Найбільша проблема це відсутність соціальних зв'язків.

Всі можуть змінити своє життя, якщо є хтось, хто підтримує. По іншому, в посварилася з родиною, пішла з дому, можна подзвонити до родичів і знайти якусь підтримку. Знайдуться люди, які допоможуть вилікуватися, тобто соціальні зв'язки – це найважливіше.

I: Так, зрозуміла. Добре, насправді це всі питання, які я хотіла вам задати, можливо ви хотіли щось додати, спитати? ... Тоді дякую вам, ви дуже допомогли!

Респондент 7

Діяльність: соціологиня, доцентка кафедри соціології Києво-Могилянської Академії, дослідниця маргінальності, бідності та бездомності.

Місто проживання: Київ

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 7.mp3

День та час запису: 24.04.2020 о 11:30

Тривалість інтерв'ю: 30:02

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Давайте розпочнемо з того, яким чином ви обрали свою сферу зацікавленості, як допомога бездомним.

Р: Ну я зацікавилася цією темою, коли поступила в університет, це було ще в 2001 році і вже з перших курсів у нас була така студентська спільнота в Могилянці, ну вона не тільки в Могилянці діяла, але там був осередок «Спільноти Святого Егідія». І от я тільки поступив до університету і там проводили презентації різних ініціатив студентських і вони розповіли, що вони щотижня роздають бутерброди бездомним, тоді це було на Майдані Незалежності та на Хрещатику раз на тиждень, по 20 бутербродів по середях це було, я тоді приєдналася і ми потім почали новий напрям роздачі на Конtrakтовій площі. І вже на території Могилянки пакували ці бутерброди в аудиторіях. Так ми і просто почали знайомитися з бездомними, спілкуватися, зацікавилася їхніми історіями і вже цю тему почала брати в навчальному процесі. Я почалась на соціології і часто фігурували різні соціальні питання, де можна було взяти якийсь аспект пов'язаний з бездомністю. То я, наприклад, був курс «Глибинні інтерв'ю» - я провела інтерв'ю з бездомним, був курс «Гендерні студії» я взяла гендерні аспекти, чому переважають чоловіки серед бездомних на вулиці. Потім була курсова - курсову написала про бездомних.

(посміхається) Ну і так цей інтерес розвивався і вже люди знали, що я цим займаюся, то логічно було продовжувати. І моя кандидатська дисертація була у 2013 році на тему «Структурні чинники відтворення та соціальної репрезентації бездомності»

I: Цікаво, дякую. Скажіть тоді, будь ласка, як би ви описали типового бездомного в Україні (це про статть, вік, минуле)

P: Зараз трошки ситуація міняється, коли я проводила дослідження на початку 2000, то це була переважно десь вісімдесят відсотків були чоловіки, насправді те, що чоловіки – це лишається і до сьогодні, бо більшість жінок, які опиняються на вулиці вони не є помітними, оскільки вуличне життя є дуже небезпечним вони набагато рідше, наприклад, будуть ночувати в переходах, де їх можуть зґвалтувати і скажімо частіше намагатимуться знайти, де переночувати в безпечному місці. Тобто, жінки будуть меншістю в так званих вуличних бездомних.

Друге, що на початку 200 багато бездомних були колишніми робітниками збанкрутілих заводів, якраз на кінець 90-х років припадає пік банкрутства підприємств промислових в Україні і чоловіки, коли опинялися без роботи, то намагалися знайти якісь підробітки, часто їхали з менших містечок до Києва в надії тут знайти роботу. Хтось міг вдаватися до якоїсь протизаконної діяльності, там до вчинення правопорушень та крадіжок, і за грабежі опинялися в тюрмі. Тобто, о це питання банкрутства великої кількості підприємств і відповідно багато чоловіків опинилися без роботи. І це в інтерв'ю дуже багато фігурувала на початку 2000. Зараз трошки ситуація змінилися, змінилися покоління. Зараз серед бездомних багато людей, які ніколи і не мали постійної роботи. Радянська модель працевлаштування на все життя на заводі, що ось ти закінчив училище, пішов працювати і попрацював там все життя і знаєш, що і діти твої там працюватимуть швидше за все - цієї моделі вже немає. Тобто, зараз вже трошки інша ситуація і трохи більше зараз стало молодших людей і власне людей, які приїжджають у пошуках роботи до Києва – це власне питання нерівномірного економічного розвитку. Є міста, містечка, села, де

роботи немає. В Києві є робота, але проблеми з житлом. Дуже багато бездомних сьогодні, з мого досвіду, вони мають якісь підробітки, хтось там на будівництві, базарах вантажниками підпрацьовують, але цих грошей недостатню, щоб знімати житло в Києві. Дехто там час від часу ночує у цих хостелах бюджетних, що принаймні помитися можна. Дехто, скажімо, досі так мігрує між селом і містом: приїжджає на якийсь час з сільської місцевості, потім повертається додому. Але таке життя в місті, воно без постійного місця, проживання без соціальних зв'язків, для таких трудових мігрантів вона теж дуже дестабілізує оці повсякденні ритми. Тут тоді виникає і питання залежностей, тобто дуже багато бездомних страждають зловживанням алкоголем, також трапляється зловживання наркотичними речовинами, внаслідок такого тривалого перебування на вулиці без постійної роботи, без постійного житла, якихось соціальних зв'язків - сім'ї лишаються десь далеко.

Тобто, це більшість чоловіків і ці питання пов'язані з безробіттям або з нестабільною зайнятістю і ще щодо демографії сказати, щодо портрету - досить великий відсоток людей, які мають слабкі соціальні зв'язки. Тобто, це, наприклад, випускників інтернатів, в яких немає підтримки батьків та інших родичів або скажімо люди, які вийшли з місць позбавлення волі, які за час перебування в ув'язненні, вони втратили ті соціальні зв'язки, які вони мали. Часто жінки від них відмовляються, кажуть, що «ти мені не потрібен», тобто не готові їх приймати назад в сім'ї. Тобто, ще питання соціальної політики щодо вразливих категорій, зокрема щодо інтеграції в суспільство і я в дисертації виокремлювала серед основних структурних чинників - це от питання ринку житла і доступності чи недоступності житла, зокрема щодо працюючих бідних (working poor) – люди, які працюють, але чиї зарплати недостатні. Потім питань ситуації на ринку праці і питання соціальної політики щодо вразливих категорій.

I: Зрозуміло, дякую. А якщо говорити про вік, то які все-таки вікові групи переважають: люди середнього віку, старші, молодші?

Р: Залежно від того, під яким кутом ви дивитесь. Якщо ви дивитесь під кутом вуличних бездомних (тих кого називають бомжі), люди яких ви побачите в підземних переходах, які жебрають, погано пахнуть, то це найчастіше люди передпенсійного віку, можуть бути і пенсіонери вже. Тобто, передпенсійний вік – це вік якраз дуже великої вразливості, тому що дуже важко починати щось нове в житті, щось змінювати, як молодь, яка має дуже багато амбіцій, планів, навіть якщо у молодій людини економічна ситуація ну не дуже, думають що це тимчасово, є куди прагнути. У людей передпенсійного віку вже зовсім інша ситуація, мотивація допрацювати хочаб до пенсії, щоб якусь пенсію мати і коли вони втрачають роботу прямо перед пенсією дуже важко їм знайти нову роботу. Ніхто не хоче брати людини, яка вже майже пенсійного віку. Тобто, серез так званих вуличних бездомних буде більше людей цієї категорії вікової. Але є дуже багато бездомних прихованих, яких ми не бачимо в переходах, наприклад, будівельники, які працюють на будівництвах і там же ж і живуть - вони також є бездомними. Такі умови проживання не є прийнятними або люди, які в оцих хостелах ночують, тобто можна сказати, що це люди, які бездомні чи в ризику бездомності, там англійської кажуть «hidden homelessness» - люди, які, наприклад, жінки які є жертвами домашнього насильства, це в основному молоді жінки і вони тікають від своїх партнерів і у них немає альтернативного житла, вони можуть там у когось з друзів трохи перебувати, трошки там у батьків, але на довгострокову перспективу в них немає свого власного житла. Якщо ми говоримо про таку приховану бездомність чи про бездомних, які не вписуються в цю категорію БОМЖа, то тут уже більше молоді.

І: А можете визначити вікові рамки, які ви маєте на увазі під молоддю?

Р: Я думаю різного віку, от в мене одна студентка робила дослідження про сільську молодь, яка проживає в хостелах для робітників, там де 50-100 за ніч. Це дуже часто відразу після школи, після девяти класів вже молодь із сільської місцевості можуть приїжджати до Києва, працюють в закладах харчування, в «Пузатій Хаті» наприклад, можуть працювати декілька днів на тиждень, по 10-12 годин і потім повертатись назад в село на 3-4 дні, на пару ночей приїжджати.

Тобто, це можуть бути дуже молоді люди 17-18 років. Просто якщо ми говоримо вже про бездомність, як стан який не тимчасовий, там декілька місяців чи декілька років, а потім з'являється все-таки якась більш стабільна робота, з'являється можливість знайти десь для себе житло, то якщо говорити про бездомних таку більш хронічну, довгострокову, то звісно тут будуть переважати старші люди. Тобто, для молоді більш характерна епізодично, короткострокова бездомність, це більш динамічна ситуація. Частіше міняється ситуація, вони можуть бути без підтримки декілька місяців, наприклад, з батьками посварилися, втекли з дому, намагається якось перебратися самі, це може декілька місяців тривати, а потім вони можуть або повернутися до батьків, або знайти якийсь варіант щоб влаштувати своє життя. Тобто, якщо порівнювати молодь зі старшими, то мені здається, що для бездомних старшого віку більш характерні такі довгі періоди бездомності, перебування на вулиці, а для молоді більше таким епізодами, короткими періодами. Вони можуть бути бездомними якийсь період, потім може налагоджуватися життя на якийсь час і знову опинитися на вулиці. Тобто, тут більше таких нестабільних і різних варіантів.

І: А якщо узагальнити, то в цілому, що зумовлює те, що молодь в Україні стає бездомною? Тобто, які найбільш поширені шляхи потрапляння на вулицю?

Р: Ну я вже про це зазначала трохи. Тобто, це вразливі соціальні категорії, говорила про вихідців з інтернатів, про вихідців з місць позбавлення волі, ми знаємо, що молодих людей це також стосується. Потім ми маємо питання на ринку праці, що дуже важко молодим людям знайти стабільну роботу, на повну зайнятість, яка б забезпечувала основні потреби. Потребу в житлі, ну в достатніх ресурсах для прожиття. Тобто, особливо щодо молоді, яка живе поза великими містами, тут є питання нерівномірного економічного розвитку, що можливості працевлаштування з більш-менш нормальним доходом переважно у великих містах, але у великих містах є проблема з доступним житлом. Наступне питання ринку житла і ринку праці, фактично немає соціального житла, яке б надавалося в субсидовану оренду державою чи містом, як це скажімо в

європейських містах. В європейських містах є певний житловий фонд, який належить місто і місто може надавати в оренду вразливим категоріям населення – людям, які мають доходи нижче середнього, тобто за субсидованою якоюсь вартістю. Цього у нас взагалі немає. Тобто, тут такі питання структурні, що, наприклад, питання всіх цих хостелів, що все це дуже-дуже нестабільні, як це англійською *working and living arrangements*. Сьогодні маємо дуже багато молоді і навіть людей середнього віку, яким зараз років сорок, які ніколи не мали постійної роботи, трудового контракту, скажімо, як я в Могилянці на п'ять років ці контракти, на рік, на три, на п'ять, але це вже більш-менш стабільно – викладачі розуміють, що якщо вже підписали контракт, то швидше за все якщо людина нормально працює, то матиме продовження. Але дуже багато багато людей, які не мають таких робочих контрактів на тривалий час, тому не можуть планувати своє життя наперед, на 10 років вперед. Вже фактично ціле покоління, вже навіть може друге покоління, де зруйновано цю радянську модель гарантованого працевлаштування на тривалий період. Ну і модель така в Західній Європі також була. Зараз ми маємо поширення більш нестабільних форм зайнятості і це також звичайно веде також до нестабільності житлової ситуації. Якщо ми не можемо розраховувати на постійну роботу і постійний дохід, з якого ми, скажімо, 20% чи 30% кожен місяць відкладаємо на оренду житла чи відкладаємо на те, щоб кредит виплатити чи відкладати, щоб купити квартиру свою. Якщо у нас немає такої перспективи довгострокової... тобто є варіанти, які можна спланувати. Якщо цього немає, то нестабільна зайнятість підвищує ризик бездомності, ну і зосередженість робочих місць у містах і те, що житловий фонд він зростає в Україні, хоча населення падає, але дуже багато у нас є житла, де ніхто не хоче жити. Тобто, можна купити за тисячу доларів якусь хату в селі, але там немає роботи, тобто є ця незбалансованість житлового фонду, відсутність якогось стратегічного планування, скажімо, будівництво соціально житла чи регулювання цін на оренду, купівлю житла. Тобто, має бути якась соціальна політика в цьому плані.

І: Так, дякую. А якщо детальніше говорити про інституційну опіку, то як думаєте, що зумовлює те, що саме випускники інтернатних закладів не можуть адаптуватися до життя в суспільстві? Як би ви пояснили це?

Р: Взагалі ця модель інтернатів, її дуже критикують в багатьох суспільствах відмовляються від ідеї інтернатів, намагаються розмащувати дітей, позбавлених батьківського піклування, в прийомній сім'ї. Є так звані «фостерні сім'ї», які опікуються дітьми, якими не можуть опікуватися їхні біологічні з різних причин. Ці сім'ї навіть отримують певні кошти від держави, тобто це як робота. І вважається, що виховання дітей в сімейному оточенні дає їм більше ресурсів, пристосованості до життя. Вони бачать як планується сімейний бюджет, що означає жити вдома: прибирати, готувати їсти, вони є частиною цього домогосподарства, розпоряджатися своїми ресурсами, фінансами – цього всього діти в інтернатах позбавлені, за них все вирішує директор. У них все дуже врегульовано, структуровано, вони просто слідують вказівкам: в такій-то годині у них підйом, обід і так діла. Взагалі, ця модель дуже критикується. Ну і власне також оця практика забирати дітей із сімей, які не виконують своїх батьківських обов'язків і розміщувати їх в інтернатах, тоді як соціальні робітники наголошують на необхідності підтримки цих сімей, недопущення таких критичних ситуацій. Тобто, не просто такого формального нагляду з сім'ями, де знають що зловживають алкоголем, вдаються до насилля, не просто наглядати час-від-часу, а коли вже стає дуже погано, то дітей забирати інтернат. А пропонуються певні програми роботи з такими сім'ями, щоб не допустити до таких ситуацій вже крайніх і я думаю, що в цьому контексті робиться, бо все-таки найкраще було якби дитина могла залишитися у своїй власній сім'ї. Тобто, питання такої непристосованості пов'язане з закритістю цього закладу, якщо соціологічно казати можна послатися на теорію тотальних інституцій Ервіна Гофмана. Це така тотальна інституція, де людина проводить весь свій вільний час, всі аспекти життєдіяльності визначається і регулюється цією інструкцією, немає ніякого життя поза інституції. Це, наприклад, монастирі, тюрми, психіатричні лікарні, інтернати. Тобто, в інтернаті все регулювалося за дитину,

за підлітка, все вирішували адміністрація закладу, а тут раптом на дитину всю відповідальність кладеться, це така дуже різка зміна соціального оточення.

I: Тобто, головна причина - це також відсутність життєвих навичок?

P: Так, але не тільки, я думаю, що і питання соціальних контактів дуже важливе, тобто так званий соціальний капітал, якихось рольових моделей – друзів, знайомих, які могли б підтримати, які могли б щось пояснити. Все-таки інтернат – це дуже ієрархічна модель, вже коли закінчиться інтернат, дитина не буде дзвонити директорові інтернату, якби вона могла б подзвонити мамі. Чи стосунки між вихованцями, вони можуть бути дружніми, але це не те саме, що старший брат чи сестра, до кого можна звернутися з порадою. Тобто, немає таких міцних соціальних зв'язків, які можуть бути підтримкою в незнайомих ситуаціях, тому не тільки навички, тому що навички може якісь і дають. Тут питання якоїсь інтегрованості в ширший соціум.

I: А як думаєте, можливо у вас є якась інформація щодо того, яка частка випускників все-таки нормально адаптується до життя у суспільстві?

P: Такої статистики у мене немає, але саме ваше питання трохи є проблемним тому що, що таке «успішно» і що таке «адаптуватися» і чи є це суспільство до якого треба адаптуватися? Чи можливо сам соціальний устрій потребує змін. У мене навіть є окрема стаття по адаптаційний дискурс (посміхається), там я розкажую, що всі люди, які ніби виключені мають адаптуватися або комусь не вдалося адаптуватися, мені вся ця постановка питання здається проблематичною. Насправді, щодо випускників інтрнатів, то їх же якось готують до життя після закінчення інтернату, здебільшого вони здобувають певну професію в училищах, їх забезпечують гуртожитками на час навчання ... Тобто чи можна сказати, що дитина, яка закінчила інтернат, здобула робітничу професію, працює швачкою, отримує три-чотири тисячі і чи є це успішна адаптація чи ні? З одного боку, так, вона робить щось корисне, її забезпечили гуртожитком, але ця зарплати є дуже низькою і чи взагалі це справедливий суспільний устрій, де людина яка працює на повну зайнятість, якусь суспільно корисну працю робить, швачка – це потрібна робота в суспільстві. Було велике

дослідження щодо українських швачок, які працюють на Західній Україні на великі бренди Zara, H&M і так далі і середні зарплати там на такому рівні, тобто чи варто нам до такого суспільства пристосовуватися? Або, скажімо, медсестра. Дитина-сирота випустилася з інтернату, отримала кваліфікацію медсестри чи санітарки і от зараз в епідемію коронавірусу, всі говорять, які там зарплати. Ось санітарка, вона має прибирати, мити підлоги, стерілізувати і так далі і отримує за це три-чотири тисячі, вона ніби адаптована, має стабільну роботу, виконує дуже важливу роботу, можливо має і житло. Тому питання адаптації, воно є неоднозначним, адже часто ті умови, які пропонуються суспільством для більшості населення. Ми можемо цього не бачити, адже ми належемо до привілейованої меншості, які живуть у Києві, мають успадковані квартири, але ті умови праці і життя, які пропонуються у нашому суспільстві для великої кількості молоді – вони є неприйнятними і тут не питання не те, що треба пристосовуватися до цих умов, а може на варто ці умови поміняти, рівень зарплати, можливості знайти житло адекватне, є певні норми умов проживання, яких також не дотримуються. Часто випускники отримують кімнати в гуртожитку, але вони розраховані на одну людину і поки вони живуть самі, це ще нормально, а потім у них з'являються діти, а гуртожитки не підлаштовані під дітей, їх можуть попросити виїхати. Або вони будуть там всі товктися всі разом, а потім вони віддадуть своїх дітей в інтернати, тому що в тій кімнаті немає місця, де тих дітей покласти спати. Часто діти в інтернатах мають батьків, навіть не позбавлених батьківських прав, вони просто пишуть заяву, що ми не можемо утримувати дітей. Тобто, тут питання комплексне, я б тут не ставила питання індивідуального пристосування, наскільки хтось вдало чи не вдало адаптується я би ставила питання ширше – відповідальності нашої колективної, як суспільства.

І: Зрозуміло, дякую вам, думаю ми всі питання вже обговорили.

Респондентка 8

Діяльність: активістка волонтерського руху «Мар'ям».

Місто проживання: Київ

Стать: жіноча

Запис: Інтерв'ю 8.mp3

День та час запису: 24.04.2020 о 16:00

Тривалість інтерв'ю: 24:12

Інтерв'юер: Швачко Валерія Вячеславівна

Інтерв'ю транскрибувала: Швачко Валерія Вячеславівна

Текст інтерв'ю

І: Розкажіть, будь-ласка, як давно Ви залучені в галузь інституційної опіки? Чим конкретно Ви наразі займаєтесь в цій сфері?

Р: Ну наверное коло пяти лет назад, началась моя волонтерская деятельность с того, что я поехала с другими волонтерами, увидел объявление в Фейсбуке и вместе с другими волонтерами поехала навестить школалу-интернат в Коростышеве и детский дом в Новоград-Волынске. Ну вот съездила один раз со своими друзьями и после этой поездки стало понятно, что хочется продолжать заниматься подобной деятельностью, что дети нуждаются, в первую очередь, в нашем внимании не в подарках, не в том, что мы им привозим – это очень вторично. Они хотят внимания, хотят чаще общаться с людьми. Они находятся в достаточно замкнутом мире, ограниченные от контакта в общении и поэтому если вот мы придумаем что-то такое, что будет удовлетворять эту потребность в общении – это будет здорово. И так родилась идея найти какой-то детский дом ближе к Киеву, так как Коростышев и Новоград-Волынский это далеко, 120 и 230 километров, поэтому мы стали присматриваться к тому, что есть в Киеве или около у кого и, скажем так, выбрали Боярский детский дом. Основная наша деятельность началась с регулярных поездок в Боярский детский дом, познакомились там с врачом, получили разрешение на то чтобы приезжать раз в неделю к детям. Там же дети

маленькие: от нескольких месяцев до шести лет. Детский дом для детей с особенностями развития, достаточно много детей с различными отклонениями, есть даже группа детей с тяжелой формой инвалидности. В первую очередь мы свое внимание направили на этих детей. Начали приезжать каждую неделю, брать деток на улицу, общаться, в холодное время играть в зале. Ну скажем вот так вот оно всё одно за другое и эта деятельность стала регулярной и два раза в год мы продолжили посещать Коростишевскую школу-интернат и Новоград-Волонский детский дом. Наша компания уже разрослась, мы сделали страничку в фейсбуке, начали откликаться люди, то есть у нас появилось достаточно много единомышленников - так вот возник волонтерский рух «Марям».

Начиналось все это можно сказать от исламского культурного центра, на базе испанского центра, первые волонтеры это были сестры-мусульманки, так как я сама тоже мусульманка, ну постепенно, даже очень быстро стали приходить люди совершенно разные, поэтому как бы к исламскому культурному центру, к мечети или тем более там к исламу это не имеет никакого отношения. Это инициатива она и не была задумана как какая-то религиозная, просто была задумана как инициатива неравнодушных людей, которые хотят помогать детям в детских домах. Вот так вот приблизительно два года мы навещали детей в школах-интернатах, мы посещали Боярку, несколько раз нам удалось организовать лечение для детей из Боярки, для детей из Новоград-Волынского детского дома, возили их в клинику ... но все это очень непростые процессы, очень дорогостоящие, сложно организовать, сложно собрать деньги. Мы были только помощниками, фонд допустим оплачивали, а мы только там помогали небольшими какими-то своими усилиями. С клиникой Берсенева это была наша инициатива, в Киев возили там нескольких детей достаточно регулярно на протяжении нескольких лет. Ну вот как то так, то есть прошло два года, когда мы абсолютно случайно, разово решили присоединиться к киевской группе «Помоги бездомному», ребята кормили бездомных людей на Подоле каждую неделю. Мы приехали один раз поддержать, посмотреть как и что там. до этого читали много, созванивались,

списывались с ними. Но приехав туда, мы поняли, что это будет не разово. Что там тоже очень нужна и помощь, и руки, и много чего надо. Людей много уже на тот момент было, где-то 200 человек бездомных людей и малообеспеченных пенсионеров, которые собирались на Подоле, знаю что их там будут кормить горячим обедом. Ну вот так мы подключились к этой инициативе, то есть ещё в нашей деятельности появилось еще новое направление - мы стали заниматься бездомными. И вот где-то это продолжалось еще два года и в ноябре 2019 года мы там решили уделить внимание бездомным людям на вокзале. На вокзале их очень много и там не пенсионеры, на Подоле все-таки пенсионеров больше, а на вокзале именно бездомные люди, которые постоянно там проживали, вот до карантина. И мы решили сосредоточиться на помощи этим людям, поскольку систематических горячих обедов – их не было. Вот как-то так. На сегодня у нас вот детские дома, вокзал, но в связи с карантином пока вообще только вокзалом занимаемся.

I: Зрозуміло, дякую. Якщо говорити детальніше про соціальну опіку, то які основні шляхи потрапляння в ці заклади, з вашого досвіду?

P: Неблагополучные семьи, в первую очередь. Из Коростышевской школы-интернат – это дети из неблагополучных семей и дети с проблемами в развитии, которым нужна специальная школьная программа, то есть они не могут учиться по обычной, у них свои особенности в развитии. Это легкая умственная отсталость или дети с синдромом Дауна, ну и подобные проблемы. Руководство говорит, что у каждого из детей есть что-то. То есть, деток там абсолютно здоровых нет. Плюс у большей части детей неблагополучные семьи, к сожалению, злоупотребляющее спиртными напитками.

I: Тобто, вони не сироти, в них є батьки.

P: Да, они не сироты, дети именно в школах-интернатах не сироты. Практически все, у них есть родственники, опекуны. А что касается детских домов, то для меня тоже было удивлением узнать, что большая часть детей в детских домах тоже имеют родителей. В детских домах дети точно находятся из-за того, что из не социально благополучной семьи и у нас такая система, что

если кто-то из родителей раз в полгода появляются в детском доме и пишут там дальше заявления: «Прошу там далі утримувати мою дитину там в связи с семейными обстоятельствами» и так далее, то ребёнок, с одной стороны продолжает жить в детском доме, с другой стороны его невозможно усыновить и так продолжается годами, но за исключением случаев когда сразу лишают родительских прав. Но этим всем занимается служба опеки. Но в детском доме часто проживают дети к которым родители приезжают раз в полгода или даже раз в месяц они могут приходить и делают их заложниками этой системы. Они продолжают жить в детском доме и не могут попасть никуда, ну разве что вот несколько таких случаях знаю, что дети вроде как в приёмную семью переходят, но это тоже не усыновление, но все-таки лучше чем детский дом. Но, например, в Боярке там процесс неплохо идет, хотя их там много прибывают и те дети которые есть, они тоже все таки уходят. Детки с заболеваниями разными, даже очень тяжёлыми, за эти пять лет я видела как иностранцы усыновляют и дети получают совершенно другой шанс на своё развитие. С некоторыми мы даже поддерживаем отношения, ну а некоторых берут в приемные семьи в Украине.

I: Дякую, а можете ще розказати як почувається дитина, яка живе в таких закладах, який у неї психічний, моральний стан, рівень розвитку?

P: Я же не психолог, мне сложно сказать, но я не видела какие-то плохие детские дома. В Боярке и Новоград-Волынске неплохие детские дома, чем дальше от Киева, тем там как-то душевней, персонал лучше, но и там, и там к детям хорошо относятся, воспитатели их любят. Ну вот общее состояние, ты придешь – никто там не рыдает, не кричит «мама заberi» и так далее. Они достаточно весёлые, развитые, с ними занимаются, читают, готовят к школе. Были случаи, когда из детского дома дети сразу начинали ходить в обычную школу. Все воспитатели там ходят делают уроки, ну то есть нельзя сказать, что там вот прям очень плохо, но конечно же, конечно же когда их там забирают приёмную семью видят, что безусловно проблемы есть – в эмоциональном развитии, нарушение привязанности. Дети начинают испытывать приемных

родителей, проверять действительно ли это навсегда, действительно ли их уже забрали. Ну вот так если поверхностно говорить... Мы к ним приезжаем, они нас знают, с нами модно «отрываться», не слушаться, играть в шумные игры, мы делаем то, что им хочется, поэтому они там ведут себя как обычные дети. Если есть отставание в развитии, то оно несущественное. Но я повторяю, это с моего опыта, наверное есть намного хуже.

I: А як у цих дітей з адаптацією після випуску із закладів опіки? Чи вдається адаптуватися ? (знайти житло, роботу)

P: Нет, вот это очень плохо. Все что касается детей, вышедших из школы-интернат, безусловно с этим всем все плохо. Действительно, у них отсутствуют социальные навыки совершенно. Например, у нас был случай в Коростышевской школе-интернат, директор обратился с просьбой у одного старшеклассника была большая проблема – выбиты передние зубы, там нужно было очень сложное стоматологическое вмешательство. В Коростышеве это не делали, нужна была хорошая и абсолютно случайно в Киеве одна из лучших киевских клиник согласилась его абсолютно бесплатно там лечить. Там целая процедура на год. Директор потом рассказывал, что даже больше чем зубы которые ему сделала естественно прекрасные, польза было больше даже в том, что этому ребёнку на протяжении года пришлось ездить в Киев. Для этого собираться, готовится, ехать сюда, покупать билет, да он был там с преподавателем, но они сами увидели насколько дети не адаптированы, как купить элементарно жетончик в метро. Они боятся подойти к этому окошку, боятся что-то спросить у кого-то. И вот на протяжении года он очень социализировался, благодаря тому, что он вышел из интернатной этой системы, ездил в Киев, общался с очень разными людьми. Это дало ему, он говорит, намного больше, чем это зуб. Хотя он этого не понимает. Но мы это видим, он изменился благодаря тому, что вышел в настоящий мир. Да они живут там в этих очень искусственных условиях и поэтому важно к ним приезжать, общаться, чему-то учить. Но проблема есть, когда они выходят из интерната большая часть (но этот интернет специфический - там не все дети могут

продолжать учиться) кто может поступают, руководство интерната им помогает, они в институты не поступают, ну по крайней мере я такого не слышала, они могут поступить или в колледжи или в училища. Ну пока они учатся их обеспечивают общежитием, но опять таки, все вещи - это всё забота директора, волонтеров. Помогают им не государство, люди которые там вокруг находятся. Квартир или чего-то не дают, конечно у каждого своя история, но насколько я знаю это нереально. Более того, у меня есть близкий друг, парень который прошёл все эти круги ада, он воспитывался в детском доме, потом в школе-интернат, у него инвалидность, у него карликовость, он ходит с костылем, плюс небольшие умственные отклонения. После того, как он закончил школу-интернат ему не предложили ничего, его не направили учиться, ничего - его отправили в дом престарелых. Вот и всё. Парня 18 лет закрывают доме престарелых, в одной комнате там с несколькими уже очень пожилыми людьми, которые тоже там доживают. При том, что дом престарелых на отшибе каком-то совершенно, условия проживания ужасные. То есть, он всеми правдами и неправдами оттуда вырвался и добился того, чтобы ему дали возможность учиться, поступил в какой-то колледж. Пока он учился в колледже, жил в общежитии, это тоже все Житомирская область. Когда он закончил учиться, опять все тоже самое: или возвращайся в дом престарелых или живи на улице. Эта история длится до сих пор, мы знакомы уже года четыре, при том, что он дошел до таких вершин, включая предыдущего президента и все ему обещали помочь, но до сих пор ребенок не может получить хотя бы комнату в общежитии. Живёт, выживает, как-то старается не попасть туда, куда предлагает ему государство. Государство предложила только дом престарелых, грустная очень история...

I: Зрозуміло, дякую, а от таке питання, скажіть, що зазвичай відбувається з тими випускниками, яким не вдається адаптуватися? Які основні сценарії?

P: Ну я бы ответила, что не знаю...

I: Але от ви сказали, що нічого не лишається, просто йти на вулицю.

Р: Да, среди людей, которые, например, на вокзале с ноября месяца одни воспитанник такого интерната мне точно встретился, ему была 23 года, после интерната он закончил какие-то курсы официанта, это даже не было профтехучилище, приехал в Киев пытался найти работу и попал в аварию, что-то с ногами, после аварии лечился в военном госпитале, так как не было ни родных, ни близких – полная сирота, его просто выставили из госпиталя, ему нужна была какая-то операция, ему ее не сделали потому что нет денег, ничего, он оказался в буквальном смысле слова на улице, на вокзале. На вокзале у него украли или потерял документы, но не все, а только к паспорту приписку, регистрацию. Он даже не в Киевской области. А с одним паспортом, без этой регистрации его не берут на работу. Он оказался в замкнутом круге, он на вокзале, боится что у него этот паспорт еще украдут, не пил, не курил, ничего, а на работу не берут, плюс нога у него очень болит, он говорит: «я не могу официантом, там стоять», то есть не долечился, что делать не знаю. Но его удалось устроить, в другое время может и не согласился бы на такое, но в тот день, когда мы долго с ним разговаривали, на вокзал пришли ребята из протестантской церкви и у них в Кагарлыке какой-то реабилитационный центр для зависимых от алкоголя наркомании и так далее, в том числе людей оставшихся в тяжелом положении. У них там особая программа, сколько-то шагов, но про эти программы слышала, естественно они все на религиозной почве, но в его случаи выбирать не приходилось, это все равно было лучше чем оставаться на улице, потому что они просто спиваются, опускаются или воровать надо и он уехал туда. Дальнейшую судьбу не знаю, но по рассказам волонтеров на вокзале сирот полно, но этот тот случай, с которым я знакома. Думаю, что большая часть идет по такому пути. Может это кончается потом тюрьмой, на улице воруют, попадают, тюрьма, в общем, замкнутый круг – это очень тяжелая тема, никак не решается.

І: А из тих бездомних, що ви зустрічаєте частка молоді помітна? Чи багато їх? (16-26 років).

Р: Нет, не очень, часто это там люди зависимые, есть девушка на вокзале, ей 26 лет, она наркоманка, она не в себе совершенно, видно что жизненная трагедия, красивая девушка такая, говорили что была моделью, ну в общем тяжелая жизненная история. И еще буквально несколько молодых девушек, парней, их немного. Вот вспоминаю еще пару человек молодых со странным поведением, может под дозой, ну до десяти человек знаю из двухсот, что приходят. Ну мы не всех расспрашиваем, не всеми завязываются отношения и не все этого хотят. Часто с теми завязываются отношения, кто сами подходят рассказывают, это чаще бабушки, дедушки, которые уже до ручки дошли из-за такой жизни.

І: Зрозуміло, тоді дякую вам дуже, це всі питання...